

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”
Педагогически факултет
Катедра „Социална работа”

РАЛИЦА ПЕТРОВА БАЗАЙТОВА

СПЕЦИФИКА НА УПРАВЛЕНИЕТО НА УЧИЛИЩАТА ПО ИЗКУСТВОТА

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
на ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.1.Теория и управление на образованието, докторска програма „Управление на образованието”

Научен ръководител:
Проф. д-р Светлозар Вацов

Шумен

2020

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от Катедра „Социална работа“ към Педагогическия факултет на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ на 19.11.2020 г.

Дисертационният труд е в обем от 254 страници. Състои се от увод, три глави, заключение и библиография. Текстът съдържа 10 таблици и 4 графики. Списъкът на използваната литература включва 270 източника, от които на български език 261, а на чужд език – 9. Те се състоят от 116 литературни източника, 154 публикувани и непубликувани нормативни документи и 8 интернет сайта. Към дисертацията са включени 3 приложения: „История, възникване и развитие на училищата по изкуствата и училищата по културата през годините”, „Интервю” и „Анкета“ с общ обем 109 страници.

Авторът на дисертационния труд е докторант в задочна форма на обучение в докторска програма „Управление на образованието“ към Педагогически факултет на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 05.02.2021 г. от 11 часа в зала 211 на корпус 2, етаж 2 на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Педагогически факултет. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в отдел „Научно развитие на академичния състав” на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски”, Ректорат, ет. 1, стая 107 и на сайта на Университета.

УВОД

Темата за училищата по изкуствата в България и тяхното изследване е много актуална днес. До момента тя е била отразена само частично в отделни публикации. Училищата по изкуствата са били обект само на едно научно изследване от български автор, но то е направено извън страната – във Виена, и страда от ред неточности, много от които породени от отдалечаването на автора от България и едностранчивостта на информацията, която е достигала до него. „Училищата за изкуство и културата в България - исторически преглед, оценка на текущото състояние и перспективи. Процесът на трансформация и нейното влияние върху музикалното образование в държави от двете страни на бившата желязна завеса (с примери от България, Австрия, Унгария и Словакия)“ е цялото заглавие на това изследване на Николай Демерджиев, издадено впоследствие като книга (Демерджиев, 2017). Но именно този труд ме провокира да обобща наличните данни и факти, да изследвам взаимоотношенията и процесите във възникването и управлението на училищата по изкуствата през годините.

Съществуващият идентифициран **проблем** е отсъствието на обхватни изследвания и публикации, посветени на училищата по изкуствата и училищата по културата в цялост. Настоящото проучване има **амбицията** да попълни тази празнота. От една страна – с **цел** изясняване и документиране на обективната истина и фактите, от друга страна – документиране и съхраняване на наличните данни и запазването им за бъдещето, както поради възможността анализите и изводите да се ползват за законодателни промени, бъдещо планиране и взимане на решения за развитието на българското образование като цяло. А от друга страна за да се отговори на интереса към темата, който се оказва, че съществува в България и Европа и виждането за нейната значимост.

Обект на настоящото изследване е управлението на държавните училища по изкуствата и по културата, които са 23 на брой. **Предмет** на изследването са определени елементи на спецификата на управлението на училищата по изкуствата, които са свързани с учебния план и учебните програми, учителите и учениците. **Хипотезата**, която изследването цели да докаже е, че съществува специфика при управлението на този вид училища, както и че тази специфика има ползотворен принос за подготовката на учениците и бъдещото им развитие и реализиране на пазара на труда. Училищата по изкуствата и училищата по културата са разгледани като система, която се откроява сред образователната система на страната. Отражена е тенденцията,

която се наблюдава понастоящем за унификация между различните училища в страната и отпадането на част от съществуващите специфики.

Извършен е преглед на публикациите по темата в България, както и в европейски план, но само свързаните с образованието в училища по изкуствата, а не тези, посветени на школи и други форми на извънкласна дейност и обучение, без да се подценява ролята и приноса на тези важни, но коренно различни институции и дейности. Подробно са разгледани законодателни норми, свързани с образованието по изкуствата и промените им през годините, наличието на различия в тях спрямо останалите училища, конкретната специфика и нейния принос за качеството на обучението. Актуалната нормативна база днес се разглежда към момента на приемане на Закона за предучилищното и училищното образование от 2015 г. (ЗПУО, 2015) и влизането му в сила от 01.08.2016 г., както и към момента на приемането на действащите понастоящем негови подзаконовни актове – държавни образователни стандарти – наредби. Част от нормативните разпоредби и публикациите съзнателно са цитирани в пълния им текст, отнасящ се до училищата по изкуствата, с цел улесняване на бъдещия потребител.

Разгледано е мястото на училищата по изкуствата в системата на училищното образование в България. Представени са съществуващи добри практики. Разгледан е въпросът защо училищата са към Министерството на културата, от полза ли е за тях или не. Доказва се, че училищата по изкуствата имат специфично функциониране, което се управлява също така специфично – учебни планове, учебни програми, финансиране, конкурсно начало, прием – проверка на способностите, завършване, обусловени законово в миналото, сега и в бъдещето.

Целева група на проучването са училищни директори и заместник директори, главни учители, учители в училищата по изкуствата и училищата по културата.

Провеждането на изследването е базирано на принципите, залегнали в труда на Иван Иванов „Педагогическото изследване: методология, методи, процедури” (Иванов, 1993), в това число оформлението на дисертационния труд като глави, страници, шрифт, брой знаци на страница, цитиране, посочване на библиографията и други.

Изследването е проведено чрез интервю, анкети, наблюдение, анализ на документи и обекти. Данни са получени чрез анкета и интервюта, преглед на законодателството, чрез използване на статистически данни от Националния статистически институт, данни от Националната електронна информационна система за управление на предучилищното и училищното образование (НЕИСПУО) – „Списък

Образец 1“ – базата данни АДМИН, данни от конкретните училища и др. Проведена е анкета с въпроси, насочени към директори, заместник-директори относно спецификата на училищата по изкуствата, степента им на удовлетвореност, отношението им към новостите, наличните проблеми и вариантите за тяхното решаване. Проведени са дълбочинни интервюта с отделно избрани директори. Извършен е преглед на наличните стратегии, концепции на училищата, стратегическо и оперативно управление, добри практики. Наблюдението е базирано на документи и данни, с които автора разполага, в това число непубликувани, както и на лични впечатления, наблюдения и познания на автора на настоящата дисертация, получени в периода на обучение като ученик в училище по изкуствата, студент във висше училище по изкуствата, преподавател в училище по изкуствата и дългогодишната практика на главен експерт в Министерството на културата, пряко свързан с управлението на училищата по изкуствата.

Научно-практическото приложение и ползата от изследването са свързани с възможността това, което е ценно и приносно да бъде описано и опознато, за да може да се приложи в последствие и в други видове училища като добра практика и да повлияе на управлението на образованието в страната.

Изучаването на спецификата на управлението дава възможност тази специфика да бъде изяснена, да се открият разликите и те да се използват при самото управление с цел неговото подобряване. Данните за спецификата на управлението на училищата по изкуствата могат да бъдат използвани при последващи изменения на нормативната база, както и при водене на преговори с различни организации, например със синдикатите в процеса на колективното трудово договаряне.

Изследването разглежда спецификите в управлението на училищата по изкуствата и училищата по културата. Спецификите при тяхното възникване, развитие и управление през годините са разгледани на фона на останалите училища в системата на народната просвета в исторически план и в контекста на днешния ден. Разгледано е също така развитието на всяко едно училище в исторически план и спецификите му по отношение на останалите училища по изкуствата в страната. Направено е сравнение по отношение на обучението по изкуствата в Европа, но също се има предвид училища, а не школи и други форми на извънкласни занимания и обучение.

СТРУКТУРА И ОБЕМ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Глава първа.

ОБРАЗОВАНИЕТО ПО ИЗКУСТВА В БЪЛГАРИЯ

Глава първа „Образованието по изкуства в България“ анализира литературните източници, свързани с училищата по изкуствата, както и съществуващата нормативна база в България, която е основа на възникването и съществуването на училищата по изкуствата в миналото и днес. Глава първа се състои от две основни части: **1.1. „Литературен обзор на историята на управлението на образованието по изкуства в България“** и **1.2. „Нормативна база за осъществяване на дейността на училищата по изкуствата“**. Втората част от своя страна се дели на три раздела **„Нормативната база, свързана с училищата по изкуствата от възникването им до 1991 г.“** – до приемането на Закона за народната просвета в 1991 г., **„Нормативна база, свързана с училищата по изкуствата от 1991 г. до приемането на Закона за предучилищното и училищното образование през 2015 г.“** и **„Актуално състояние на нормативната база“**.

1.1. Литературен обзор на историята на управлението на образованието по изкуства в България

При написване на думите „училища по изкуствата и училища по културата” в Интернет, за секунди се появяват повече от 309 хиляди резултата. Те са с най-различен характер, започвайки от наименованията и адресите на училищата, участието им в списъци и регистри, интернет страниците им, нормативните документи, регламентиращи съществуването им като отделен вид училища, специализирания прием в тях, учебно-изпитните програми, учебните планове и учебни програми, продължавайки с информацията за реализирани събития, юбилеи на училищата и за многобройните успехи на талантливите възпитаници. Но това проучване няма за цел да се занимава с тези публикации в Интернет-пространството, в електронните медии и в пресата. Различните юбилейни сборници, издавани от училищата по повод техните годишнини, са използвани като източник на информация предимно в приложението, включващо историята и развитието на училищата през годините. В същинската част се разглеждат конкретните публикации, свързани с образованието по изкуствата в България, мястото му в образователната система у нас, както и с неговата специфика. Значителна част от текстовете са цитирани подробно, с цел да се улесни бъдещият потребител, тъй като много от тези издания днес са трудно достъпни.

Разгледани са два сборника от 1993 и 1994 г. под редакцията на Юлиан Куюмджиев, тогава главен експерт в Министерството на културата, а по-късно професор в АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив, резултат от проведени национални конференции по темата. (Куюмджиев, 1993, Куюмджиев, 1994) Двата сборника разискват много от актуалните въпроси в момента, част от които продължават да вълнуват и днес – за разликите между училищата по изкуствата и общообразователните училища с профил в страната, за съотношението между общообразователни и специални предмети в учебния план, за откриването на специалности по различни изкуства в музикалните училища в страната, както и дали изучаването на математика е нужно на бъдещите творци...Повдига се въпроса за „необходимостта да се създадат общи принципи, които да формулират спецификата и статута на този вид училища и да залегнат в основата на една бъдеща цялостна концепция за образованието по изкуствата и по културата“. (Куюмджиев, 1993: 3) Въпросите са важни и основополагащи, но цялостна концепция за образованието по изкуствата и по културата не е създадена. Такава липсва и днес.

Поставените от Куюмджиев въпроси вълнуват очевидно и ръководството на Министерството на културата за един продължителен период през началните години на прехода. През 1996 г. в България е поръчано мащабно проучване на културните политики в страната, в това число и на тези, които се отнасят до училищата по изкуствата. В резултат от това проучване се провежда дискусия, изготвен е подробен доклад. Плод на това проучване са и няколко публикации, повечето дело на закрития Институт за културознание към Министерството на културата.

„Културната политика на България 1990 – 1995 г.“, издание на Института по културознание, е първата от публикациите, резултат от проучването на процесите в българската култура за изминалите тогава пет години. (Културната политика..., 1996) Изданието отделя няколко страници на образованието по изкуствата. След подробно разглеждане на висшите училища по изкуствата в страната, публикацията продължава със средните училища по изкуствата и училища по културата. (Културната политика..., 1995:109-113; 113-155)

Книгата на Чарлз Ландри „Културната политика в България, доклад на европейски експертен екип“ (Ландри, 1997) е едно от изданията, което е най-широко цитирано поради високата оценка, която дава на училищата по изкуствата и училищата по културата. Разбира се, текстът за училищата по изкуствата е твърде кратък, но е важен, поради което наистина е използван широко в тяхна защита неизменно до днес.

Наследеното от миналото се оценява като ценност, но съществуването на тази ценност е поставено под въпрос при навлизането на новата епоха, при търсенето на нова парадигма. Тези дискусии продължават в провения се Национален дебат за културна политика и резултатите от него, публикувани през 1998 г. в едноименния сборник на Института за културознание. (Национален дебат за културна политика, 1998)

В „Кратка история на българската музикална културата“ с автор изтъкнатата музиколожка Лилия Крачева са отбелязани процесите на развитие на българското общество, които довеждат до създаване на културните институции в страната и до началото на образованието по изкуствата в средни и висши училища. (Крачева, 2001) На тези първи училища по изкуствата, предимно музикални, се спира и сборникът „Към историята на професионалното образование в България“, издание на Музикалното училище във Варна през 1994 г., цитиран от Крачева като основен източник за тези първи стъпки на професионалното музикално образование в страната. Подробно са разгледани и процесите след 1944 г., в които повикът за изкуството по-близо до народа поставя началото на дълъг процес на децентрализация на културата в страната и откриване на ред културни институти, сред които основно място заемат средните училища по изкуствата. (Към историята..., 1994:204)

Създаването на първото в България частно музикално училище в София в 1904 г. е разгледано подробно в книгата на Атанас Иванов „Исторически корени и традиции на духовите оркестри в България“. (Иванов, 2014)

Сборникът доклади от Национална научна конференция, проведена в Плевен през месец ноември 2010 г., озаглавен „Съвременното образование в училищата по изкуствата. Състояние и перспективи в европейския контекст“, издание на Министерството на културата и Националното училище по изкуствата „Панайот Пипков“ – Плевен, също дава интересна картина на училищата по изкуствата, техните учебни програми и планове в контекста на съвременността, ролята на учителя, разнообразни аспекти на обучението по различни учебни предмети предимно в сферата на музиката. (Съвременното образование..., 2011) Проблемът за връзката между средните и висшите училища е особено силно застъпен и акцентиран като проблем и при Николай Демерджиев в цитираната му дисертация и книга, издадена във Виена за училищата по изкуствата в България (Демерджиев, 2017).

В статията „Образователни институции за професионализация на фолклорни изпълнители. Исторически преглед“ на Галя Грозданова-Радева в списание „Музикални хоризонти“ (Грозданова-Радева, 2016: 14-18) се прави подробен исторически преглед на

появата и развитието на училищата по изкуствата в страната от възникването им до наши дни. Особено внимание се обръща на специализираното образование по фолклор.

Изданиято „Националната художествена академия 1896 – 2016“, посветено на 120 години от създаването на Рисувалното училище, разглежда и средното художествено образование в страната, връзката му със висшето образование, изучаваните учебни предмети и приемствеността между тях, като подробно се спира на историята и взаимовръзката между средните художествени училища и Националната художествена академия. (Попов, Пенкова, Донева, Белчева, 2016)

Сборникът „Културният потенциал на народните художествени занаяти“ със съставител Иван Кабаков (Кабаков, 2016), анализира ролята на художествените училища за приложни изкуства и приноса им за развитие и запазване на художествените занаяти и приложните изкуства в България. Сборникът е резултат от изследване, проведено на територията на градовете Троян, Трявна и Ловеч във връзка с едноименен проект.

Йонка Първанова разглежда съвременните образователни парадигми в своето проучване на управленските практики в образователната система в България „Съвременното училище между децентрализацията, конкуренцията и автономията (в търсене на управленски баланс) (Първанова, 2015). При разглеждането на образователната система в България, авторката отбелязва диференцирането на училищата според съдържанието на подготовката и според степента на образование, както и според собствеността, като посочва училищата по изкуствата и училищата по културата като обособен вид училище.

Съществуват множество биографични книги, свързани в известна степен с училищата по изкуствата, тъй като авторите са учили или работили в училище по изкуствата. Не е възможно да бъдат издирени всички, а и не е нужно. По тази причина се спираме на няколко по-ярки биографични издания, които носят интересни сведения, свързани с процесите на възникване и управление на училищата по изкуствата в страната в по-ранните години от тяхното развитие и съществуване, които няма как да се почерпят от сегашните ръководства и учители в училищата. Тези примери са свързани основно с едно училище – Музикалното училище в Пловдив – сега Национално училище за музикално и танцово изкуство „Добрин Петков“ – Пловдив, но са много показателни за процесите и тенденциите в развитието на всички училища по изкуствата, поради което се спираме именно на тях.

„Моите спомени от живота на Националното училище за музикално и танцово изкуство „Добрин Петков“ – Пловдив“ с автор проф. Асен Диамандиев, директор на

училището от 1951 до 1967 г., изтъкнат музикант и преподавател, чието име сега носи Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство в Пловдив, е книга, която съдържа изключително ценни сведения за Пловдивското музикално училище, наред с подробни данни за преподавателите и дори забавни моменти от училищния живот. (Диамандиев, 2005)

На първите крачки и развитието на Музикалното училище в Пловдив е посветена и книгата на Недялко Тодоров „Светли мигове от моята младост, отлетели безвъзвратно“, автобиографичен очерк от Недялко Тодоров. (Тодоров, 2013) Това е пример за малка биографична книга на изтъкнат български музикант и преподавател, неразривно свързан с музикалните образователни институции в Пловдив и София, тяхното създаване и развитие. Впечатления и спомените на Недялко Тодоров са особено интересен и ценен източник, като се има предвид кариерата му на преподавател в Националното училище за музикално и танцово изкуство „Добрин Петков“ – Пловдив, професор в Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив, както и на експерт и директор на дирекцията, отговаряща за училищата по изкуствата в Комитета за култура.

„Какво зная за художествената гимназия“ с автор Светла Чакърва е най-новото издание, посветено на едно от средните художествени училища в страната, което е и първото сред тях – Националното училище за изящни изкуства „Илия Петров“ – София, възникнало и останало популярно като Художествената гимназия в София. (Чакърва, 2018) То съдържа спомените на авторката от детските ѝ години като ученичка в същото училище, както и от дългите ѝ години на преподавател и помощник-директор там. Наред с множеството подробности и списъци на преподаватели, се съдържа информация за създаването и развитието на училището през годините – учебни планове, изучавани учебни предмети, специфики, промени, взаимоотношения с Министерството на културата.

Две книги на Петър Петров, дългогодишен преподавател в Националното училище за музикални и сценични изкуства „Христина Морфова“ – Стара Загора, разказват подробно за делниците и празниците в училището, както и за преживените трудности – „Писма от моето училище“ и „Нови писма от моето училище“. (Петров, 2004, 2014) Подобни интересни данни могат да се почерпят и от други книги, статии и очерци, посветени на лични впечатления и спомени, издадени по повод на годишнини на училища по изкуствата, но няма да се спираме поотделно на тях.

Няма да се спираме поотделно и на чуждестранните публикации, които се отнасят за образованието по изкуствата в техните страни, по две причини. От една страна тема на настоящото проучване са училищата по изкуствата и училищата по културата в България и публикуваното за тях. От друга страна, в чужбина терминът „училище по изкуствата” се ползва широка гама от учебни заведения, част от които са със съвършено друго съдържание от смисъла, който влагаме ние в този термин. Там под цитираното наименование фигурират от една страна държавните и общински училища по изкуствата, които дават професионално образование на бъдещите изпълнители, артисти, художници, но под същото наименование има хиляди места за обучение в сферата на изкуствата и културата на широк кръг любители деца и възрастни – курсове, клубове, школи с различно финансиране – държавно, общинско и частно. Този вид употреба на терминологията, която е ясна за нас, не е ясна за мнозина във страната, което довежда до недоразумения при сравнение на съществуващата бройка училища по изкуствата в страната – 23 с броя на извънучилищни институции със широко предназначение в чужбина, които ние бихме назвали „школи по изкуствата”.

Особено интересна чуждестранна публикация, която се отнася за училищата по изкуствата в Европа и у нас е „Образованието по изкуства и култура в Европейските училища”, издадено от Изпълнителната агенция „Образование, аудиовизия, култура” в Брюксел през 2009 г. (Образованието по изкуства и култура в Европейските училища, 2009) Това е мащабен европейски доклад, в който обаче изрично е посочено, че данните за България не са потвърдени официално от страната ни. Но за сметка на това, вероятно на основа на получени от други места и неофициално данни, нашата страна е цитирана многократно и използвана за база за сравнение с другите страни, именно със съществуващата база училища по изкуствата в страната. Посочено е, че художествените училища имат особено значение в България, Гърция, Румъния и Словакия. Описва се подборно наличието на държавно финансирани училища по изкуствата, които са към Министерството на културата, и грижата за развитие на талантите, също така наличие на задължително обучение по изкуства за всички деца. (Образованието по изкуства и култура в Европейските училища, 2009: 13, 25 -26)

Може би най-подробният труд до момента, който се занимава най-обстойно с училищата по изкуствата, тяхната история, развитие, управление и проблеми през годините, е дисертацията на Николай Демерджиев, защитена в 2013 г. в Университета по музика, Виена, Австрия със заглавие „Училищата за изкуство и културата в България – исторически преглед, оценка на текущото състояние и перспективи. Процесът на

трансформация и нейното влияние върху музикалното образование в държави от двете страни на бившата желязна завеса (с примери от България, Австрия, Унгария и Словакия)“. Дисертацията е издадена като книга със същото заглавие през 2017 г., която е представена официално в Университета за музика във Виена през месец януари 2019 г. (Демерджиев, 2017) Това е труд, където авторът на настоящата дисертация участва с приложено в пълен текст подробно интервю в обем от цели 13 страници, а и с многобройни цитати в различните глави на текста на книгата на Демерджиев – български музикант, учил във Виена, понастоящем продължаващ да работи във от страната. (Демерджиев, 2017: 63, 342-354) Цитираното интервю е приложено и към настоящата дисертация в пълния му обем като приложение № 2.

Дисертационният труд на Николай Демерджиев се занимава подробно с всяко едно от училищата по изкуствата в България, в това число с художествените училища, както и с тези, в които се изучават различни изкуства в едно училище. Отражена е подробно спецификата им, проблемите на днешния ден, в това число демографската криза и проблемите при приема, които имат своето силно отражение върху управлението и процесите в тях, прекъснатата пряка връзка с висшите училища по изкуства, реформата и ролята ѝ през години. Подробно е отразена ролята на Министерството на културата, но и виждане за наличие на криза и за опасност от изчезване на музикалното образование в страната. (Демерджиев, 2017:10)

Подобни тези са застъпени и в статията на Николай Демерджиев „Culture and arts school in Bulgaria. A European case study on the influences of the process of transition in Music Education” (Демерджиев, 2016) в сборника на Виенския университет за музика “Austria’s Music Schools as Cultural and Education Organizations”. В цитираната статия авторът обобщава резултатите от проучването си в България, като ползва за сравнителна база също така информация, получена от негово учебно пътуване из Австрия, Словакия, Унгария и Чили. (Демерджиев, 2016: 192-205) Тук отново се проявява грешката да се сравняват държавните училища от България, тяхната бройка и брой население с музикалните школи от други държави и да се правят изводи, при изцяло липсващи данни за школите по изкуствата и извънучилищно образование в България. По този начин, чрез сравнение на различни по вид учебни заведения се стига до погрешния извод, че образованието по изкуствата в България е слабо застъпено. Също така училищата по изкуствата в България, в които се изучават различни изкуства, са разгледани като възможност ученикът да получи разнопосочна подготовка. Не се отчита фактът, че в цитираните училища има отделни паралелки и групи по

различните изкуства, при което даденият ученик изучава конкретната специалност, в която е записан а не всички специалности, изучавани в съответното училище.

1.2. Нормативна база за осъществяване на дейността на училищата по изкуствата

Нормативната база за осъществяване на дейността на училищата по изкуствата е разгледана подробно от документите, които дават основа за създаването на първите учебни заведения по изкуствата до наши дни. В значителна степен тези документи са цитирани в пълен текст, с цел да се улесни бъдещия потребител. Разгледани са и непубликувани документи, както и такива, които са трудно достъпни днес. Чрез нормативните документи за откриване и функциониране на училищата по изкуствата се проследява историята им през годините.

1.2.1. Нормативната база, свързана с училищата по изкуствата от възникването им до 1991 г.

Още в най-ранната нормативна база на просветата в България се отрежда определено място на образованието по изкуствата. След дълги дискусии в Народното събрание се стига до откриването на Рисувално училище, а в последствие – и до началото на музикалното образование в страната. От тези първи институции се раждат респективно и средните училища по изкуствата, и висшите училища по изкуствата.

Основаването на първите училища по изкуствата в България е в края на XIX и началото на XX век. Проследяването на нормативната база и документите за тяхното основаване се оказва трудна и интересна задача. Приемствеността и наследяването на по-стара институция също така е трудно доловима във времето в много от случаите. Също така прави впечатление, че до 1944 г. дейностите за образование и културата вървят заедно и в структурата на едно министерство – Министерство на народното просвещение, поради което също така образованието по изкуствата е подчинено и в структурата на общото законодателство в страната.

Въпросът за създаване на училища за изкуства се повдига от редица възрожденци още преди 1878 г., но към създаване на първите частни училища се пристъпва чак в края на XIX и началото на XX век. Към музикалните дружества в страната се създават първите частни музикални училища – Бургас, Стара Загора, Варна. Откриването на Държавното рисувално училище през 1896 г. е значително събитие в живота на следосвобожденска България. Това е реализирано от Константин Величков, министър на народното просвещение в кабинета на Константин Стоилов. Откриването се извършва с царски указ от 1896 г. на Цар Фердинанд и отделен Закон за Държавното рисувално училище на основание Закона за народното просвещение от 1891 г., като

при първоначалното му разкриване се приемат ученици без средно образование и няма напълно формата на висше училище. В „История на българското образование“ (Радев, 2002:196), Рисувалното училище дори е представено като „Рисувално средно специално училище“. Претърпявайки многократни промени през годините в съответствие с новата нормативна база и новите стремежи на българското общество, Рисувалното училище прераства в Художествено-индустриално училище от 1909 – 1921 г., Държавна художествена академия от 1921 – 1944 г. с общ и специален отдел, Висш институт за изобразителни изкуства „Николай Павлович“ от 1954 г., Национална художествена академия от 1991 г. Интересно явление, че нито едно от съществуващите в момента държавни средни училища по изкуствата не се счита за пряк приемник и наследник на Рисувалното училище, а само висшето ни училище – Художествената академия.

За разлика от повечето художествени училища, музикалните училища в страната, особено Националното музикално училище „Любомир Пипков“ – София (НМУ), посочват своята повече от стогодишна история като приемник на създаденото в началото на ХХ век частно музикално училище в София и на частните училища, появили се в техните градове, дори и в случаите на прекъсване на тяхното съществуване.

Развитието на малкото съществуващи в началото на ХХ век средни и висши училища по изкуствата продължава с успех до 1944 г. Последвалите събития поставят основна промяна в живота и развитието им, като към съществуващия към тази дата ограничен брой, се добавят значителен брой нови. Интересен факт е наличието на училища по изкуствата с царски указ, непосредствено след 09 септември 1944 г. Това са училищата във Варна и Пловдив.

През 1948 г. е приет новият за времето си Закон за народната просвета. (Закон за народната просвета, 1948) С него се закриват частните училища. Съществува разпоредба, с която музикалното и художественото средни специални училища се приравняват към общообразователните гимназии, което всъщност означава, че дават пълно средно образование и достъп до висшето образование. Ползва се челният опит на Съветския съюз и наличните там училища и школи по изкуствата, в България пристигат съветски специалисти. В 1951 г. са открити Балетно училище и Художествено училище и в София, по-късно с наименования Държавно хореографско училище – София (ДХУ) и Средно специално художествено училище за изящни изкуства – София (ССХУИИ), по-късно Средно художествено училище за изящни изкуства „Акад. Илия Петров“ - София (СХУИИ), известно като Художествената

гимназия и респективно сега Национално училище за танцово изкуство – София (НУТИ) И Национално училище за изящни изкуства „Илия Петров“ – София (НУИИ). В 1959 г. е открито Музикалното училище в Русе, сега Национално училище по изкуствата „Веселин Стоянов“ – Русе (НУИ), в 1960 г. – Музикално училище в Плевен – сега Национално училище по изкуствата „Панайот Пипков“ – Плевен (НУИ). От 1966 г. в Плевен има и обучение по фолклор, а респективно в 1967 и 1971 г. са открити училищата за фолклор в Широка лъка и Котел. От значение е и съществуването на културните институти в страната – опери, филхармонии, откриването на професионални ансамбли за песни и танци, които се явяват основен потребител, който изисква подготовката на кадри със специализирано образование по изкуствата. Своята роля имат и висшите училища и новите специалности, открити в тях. Особено важно и значимо е откриването през 1972 г. на обучение по музикално-фолклорни специалности в Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство „Проф. Асен Диамандиев“ – Пловдив - тогава Висш музикално-педагогически институт в Пловдив, преобразуван в самостоятелно висше училище от Филиал на Българската държавна консерватория, сега Национална музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“ – София. Така висшите училища не само подготвят квалифицирани кадри и преподаватели за средните училища, но и създават възможност за продължаване на обучението на средните кадри по съответната специалност в сферата на висшето изпълнителско и педагогическо образование.

В 70-те години са открити всички останали училища по изкуствата и по културата. Значителна част от тях са преобразувани от техникуми, които получават своето ново развитие и роля. Училищата по изкуствата и училищата по културата получават своето място в изградения през 70-те години Национален комплекс „Художествено творчество, културна дейност и средства за масова информация, приет с Решение на Министерския съвет № 206 от 1977 г. В точка 17. „Средни учебни заведения“ от Решението са описани наименованията на училищата по изкуствата и по културата, които тогава са 20 на брой. За много от училищата това е единственият документ, с който се регламентира съществуването им в дълъг период от време.

В нормативните документиот епохата се забелязва съществуващото ясно разграничение между преподаватели по специалните и общообразователните предмети. Назначаването на преподавателите по специалните предмети става въз основа на конкурс, който се обявява и провежда централизирано от Комитета за култура, а обявата му се публикува в ежедневник. Цитираната наредба е приета на основание чл.

37 от Закона за по-тясна връзка на училището със живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НР България. (Закон за по-тясна връзка на училището с живота..., 1959) Впоследствие се преминава към назначаване на персонала на училищата от директорите им, като се запазва определянето на длъжностите на учителите по специализираните предмети за конкурсни. В цитирания период учениците са приемани чрез приемни изпити, определени с техните правилници и с наредби, като някои от тях дори продължават да функционират с определени изменения и след приемането на Закона за народната просвета през 1991 г. От цитираната епоха битуват съществуващите в училищата методически обединения, прослушвания на учениците, годишни изпити, дипломиране чрез защити на дипломни работи, полагане на няколко зрелостни изпити – матури по български език и литература, както и по няколко от специалните предмети, права за освобождаване от матури за учениците с високи оценки, дипломи от отделен, различен образец и др. Мнозина си спомнят и времето, когато се е налагало да доказват брой ученици с работнически произход в училищата, а и след завършването на средно образование е осигурено назначаване на работа и дори изпращане от комисия на работа в други градове по разпределение. Това е период, за който авторът на настоящата дисертация разполага с лични наблюдения в качеството на учащ, а и от многобройни изказвания, интервюта и някои публикации на представители на по-старото поколение преподаватели и съвременни творци.

Законът за по-тясна връзка на училището със живота и за по-нататъшното развитие на народното образование в НР България, определя в своя член 7 ролята и задачите на училищата по изкуствата „да осигуряват общообразователни знания, подготовка по съответния вид изкуство и трудово-комунистическо възпитание.“ (Закон за по-тясна връзка на училището със живота..., 1959: 7)

1.2.2. Нормативната база, свързана с училищата по изкуствата от 1991 г. до приемането на Закона за предучилищното и училищното образование през 2015 година

Редица документи, приети от Европейския съюз и ЮНЕСКО представят идеи, свързани със синергията между образование и култура, работата с деца и млади хора с цел привличането им към изкуството, разкриването на творческия потенциал, който носи всеки човек – Пътната карта за образованието по изкуствата, приета в Лисабон (Road map..., 2006 г.), Сеулска програма: Цели за развитието на образованието по изкуствата (Seoul agenda..., 2010 г.), Заключение на Съвета за насърчаване на творческо

поколение (ОВ С 301/9). Във всички тези документи се изтъкват значителните ползи за личността и за обществото от образованието по изкуствата, ранното откриване и насърчаване на способностите, творческото развитие и изразяването в различни области, което е от полза за реализацията на човека изобщо в обществото. Чрез обучението по изкуства децата и младите хора се учат на умение да създават творчески продукт, на дисциплина и лидерство, и ако не станат бъдещи професионалисти в областта на изкуствата, имат много по-голяма възможност да се реализират във всички области на живота с придобитите лични умения. Те са бъдещи високо образовани зрители и потребители на културни продукти, както и любители на изкуството, които могат да продължат да творят в свободното си време. Образованието по изкуствата дава предпоставки за подобряване на качеството на живот и за получаване на усещане за лично щастие. Тези идеи дават нови възможности и перспективи за множеството специалисти, които работят с деца и млади хора в различните аспекти на връзката между образование и култура.

Специален акцент на работата с таланти деца се поставя още през 1990 г. на Световната конференция за образование за всички в Тайланд, където е приета Декларация за образование за всички.

Правото за развитие на способностите на всяко дете е сред фундаменталните права в Конвенцията за правата на детето, приета от Общото събрание на ООН на 20 ноември 1989 г., в сила септември 1990 г., отразено в чл. 29. 1.

В системата на народната просвета в цитирания период съществува възможност за разширено и профилирано обучение по изкуства в редица общообразователни училища от I до XII клас. Тази дейност се разраства в много от общинските училища, които в продължение на години имат прием в паралелки с разширено и профилирано изучаване на изкуства – изобразително изкуство, български народни танци, музика – класическа и народна.

Все по-актуален става въпросът за разширяване на възможностите и привличането на повече хора от всички възрасти за обучение цял живот и придобиване на професионална квалификация в областта на изкуствата. Законът за професионалното образование и обучение регламентира правото на училища по изкуствата, професионални гимназии, професионални колежи и центрове за професионално обучение, да провеждат курсове по изкуства за лица над 16 години.

От голямо значение е осъществяването на връзка между училището и културните институти, създаването на образователни проекти в културните институти,

курсове, клубове, привличане на водещите професионалисти за тази дейност в пряка връзка и взаимодействие с културното наследство и висококачествения културен продукт. В тази област световният опит предлага добри практики в музейната педагогика, педагогиката в театъра и танца, музикалната институция, оркестъра, както и в опознаването на културното наследство, архитектурата от миналото, археологическите обекти, резерватите, старинните градове. В културните институти работят водещи специалисти, които могат да търсят нови подходи към работата с децата и младите хора в привличането им към общуване с изкуството, към опознаване на своята културата и културно наследство, а и на културата на другите етноси, на други епохи и народи.

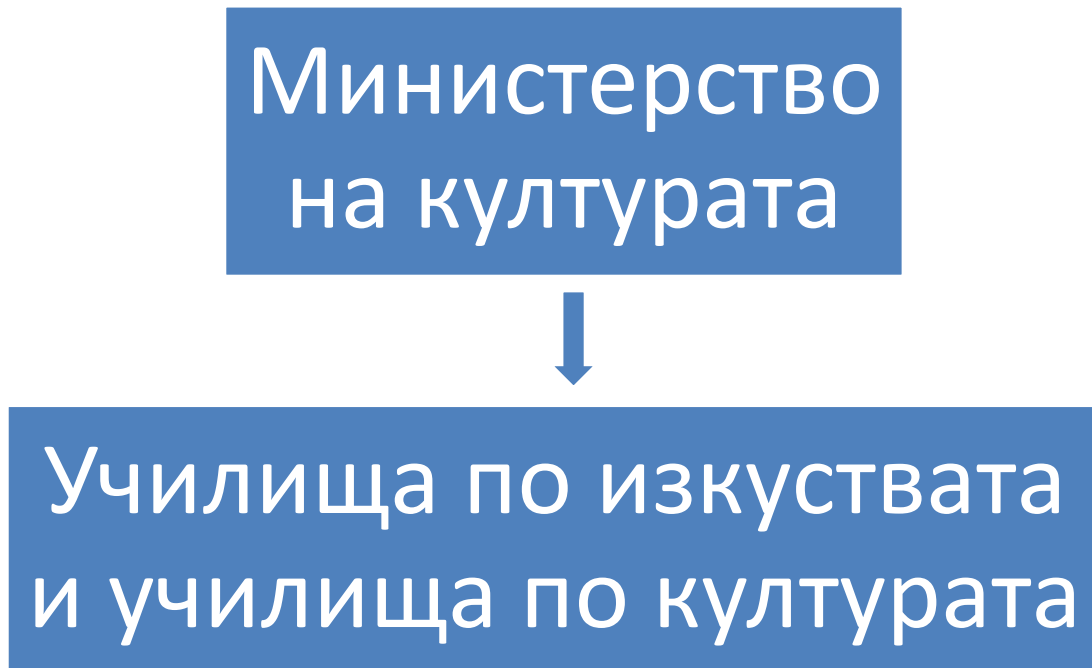
Осигуряването на качествено образование е основен приоритет в осъществяването на държавната политика за професионална подготовка и обучение на кадри със средно образование в областта на изкуствата и културата. В изпълнение на декларираната държавна политика след настъпилите промени в България след 1989 г. и в изпълнение на европейските тенденции, училищата по изкуствата запазват своето място и роля, борят се за своята специфика и място в образователната система на страната.

Значителни промени в регулацията и регламентацията на училищата в страната настъпват с приемането на Закона за народната просвета през 1991 г., както и в последващите му изменения и допълнения. (ЗНП, 1991). Регламентират се училищата по изкуствата като отделен вид училище – държавно с национално значение. За щастие и въпреки съществуващите опасения, действащата през годините нормативна база отразява в значителна степен спецификата на училищата по изкуствата и училищата по културата, като дори я доразвива и допълва.

Тази специфика получава своето особено място и в Закона за закрила и развитие на културата, приет през 1999 година. (ЗЗРК, 1999) Чрез него училищата по изкуствата и по културата получават ролята не само на учебно заведение по смисъла на Закона за народната просвета от 1991 г., но и статут на културен институт, за разлика от всички останали училища в страната. Законът също така постановява ведомствената принадлежност и финансирането на училищата по изкуствата, както и прякото управление и методическо ръководство от министъра на културата, което е отразено в чл. 13 на закона. Така една съществуваща през годините дългогодишна специфика получава своята ясна правна регламентация.

В голямата си част училищата по изкуствата са на ведомствено подчинение на Министерството на културата още от момента на своето създаване. Функционира централизирано управление поначало в страната в цитирания момент, а и много от въпросите на управлението изискват еднопосочно решаване.

Графика № 1

Тук е мястото да се каже, че през годините училища са съществували към много министерства, но са били закрити, преместени и преобразувани, в израз на тенденцията към унификация и единно подчинение на всички училища в страната.

Самото пряко управление и методическо ръководство на училищата по изкуствата се осъществява чрез специализирани дирекции на Министерството на културата. Проследява се функционирането и промените в структурата и наименованията на тези дирекции през годините, понастоящем „Сценични изкуства и художествено образование”.

Цитираната дирекция извършва планиране, прогнози и анализи по отношение на училищата по изкуствата и училищата по културата, като използва наличните статистически данни, в това число от справки, изпращани от училищата по изкуствата. В миналото дирекцията участва и в кадровата политика по отношение на училищата по изкуствата, като нейни представители взимат участие не само в конкурсите за избор на директор на училище, но и за назначаването на учители. Понастоящем кадровата политика е изцяло приоритет на директорите на училищата по изкуствата и училищата

по културата. Методическото ръководство на училищата по изкуствата и училищата по културата се извършва на практика от експертите в дирекцията, като това е една сложна и многостранна задача, изискваща широки познания във всички области на образованието и неговата нормативна база.

Ролята на училищата по изкуствата и училищата по културата в образователната система на страната като държавни и с национално значение е факт за тях още от ранните моменти на тяхното съществуване. Значителна част от 23-те училища по изкуствата и по културата - 21 училища имат статут национални училища. Подробно се анализира нормативната уредба и начина на определяне на училищата за национални през годините.

Училищата по изкуствата дават професионално образование и степен на квалификация на своите ученици от осми до дванадесети клас, което е регламентирано в чл. 9, ал. 1 от Закона за професионалното образование и обучение.

Училищата по изкуствата са посочени сред институциите в системата на професионалното образование и обучение по чл. 18 от Закона за професионалното образование и обучение, като те са посочени в т. 3, след професионалните училища и професионалните гимназии. (ЗПОО, 1999) Припознаването на училищата по изкуствата като училища, които дават професионална подготовка и са част от структурата на професионалното образование, е процес, който се извършва постепенно и има противници. А и именно училищата по изкуствата са тези, които подготвят бъдещите професионалисти за българските културни институти.

Постъпването на учениците в училищата по културата и училищата по изкуствата се осъществява през всички изминали години неизменно чрез изпити, като условията и редът са регламентираны с наредби. Изпитите се определят като за проверка на възможностите или за проверка на способностите. Този специален ред за постъпване и наличието на отделни наредби съставляват основната специфика на училищата по изкуствата и в миналото, и днес. Наредбите се променят и допълват може да се каже ежегодно, като тези промени са свързани с доуточняване на текстове, а и с настъпили промени в нормативната база. Първоначално всичките наредби се издават от министъра на културата. Впоследствие условията и редът за приемане на ученици се регламентираны в новия текст на чл. 26а, ал. 4 и 5 от 2005 г. в Закона за народната просвета с отделни специфични наредби, които се приемат от министъра на културата за училищата по културата, а за училищата по изкуствата – на министъра на образованието и министъра на културата. (ЗНП, 1991)

Учениците постъпват в училищата по изкуствата в първи, пети, осми и девети клас, а в училищата по културата в първи и осми клас. Постъпващите в следващи класове полагат приравнителни изпити. Специфичните разпоредби на Закона за народната просвета (ЗНП, 1991) предвиждат полагане на приемни изпити за всеки от тези етапи на подготовка.

Формирането на броя на учениците в паралелките и групите в училищата по изкуствата се основава на броя, утвърден по държавен план-прием, както и на съществуващата години наред самостоятелна и специфична наредба за броя на учениците в паралелките и групите в училищата по изкуствата. Броят на учениците в училищата по изкуствата в паралелка в периода до 2000 г. е твърде специфичен, като максималният им брой е не-повече от 16 ученика. Съществуват маломерни паралелки и с 12 до 14 ученика, което в онзи период се счита съвсем нормално и е нормативно обвързано. След 2000 г. тази специфика отпада, като броят на учениците в паралелка се изравнява с този на останалите училища в системата на народната просвета, а остава спецификата при деленето на групи за специализирана и професионална подготовка, както и индивидуалната подготовка, отразена в наредби на министъра на културата. От 2000 г. насам влиза в сила Наредба № 9 от 2000 г. за определяне на броя на учениците в паралелките и групите на средните училища по изкуствата и по културата, заменена по-късно от Наредба Н-4 от 2008 г. за определяне броя на учениците в паралелка, деленето на паралелките на групи и индивидуалното обучение в училищата по изкуствата и училищата по културата, издадена от министъра на културата на основание чл. 90, ал. 2 от Правилника за прилагане на Закона за народната просвета. (Наредба № 9..., 2000; Наредба Н-4..., 2008)

Специализираните наредби за прием в училищата по изкуствата определят условия и ред, различни от условията и реда за приемане на ученици в останалите училища, като предвиждат проверка на възможностите – проверка на способностите на кандидатите. Проверката на възможностите се осъществява чрез изпити, които се провеждат по учебно-изпитни програми. Учебно-изпитните програми за проверка на възможностите се утвърждават ежегодно със заповед на министъра на културата, като се отличават от учебно-изпитните програми, по които се провеждат изпити за проверка на възможностите по изкуства, които се утвърждават от министъра на образованието и науката за профилираните и професионалните гимназии с изучаване на изкуства на основание на Наредба № 11 за приемане на ученици в държавните и общинските училища. (Наредба № 11..., 2005)

Приемни изпити се провеждат във всяко училище по изкуствата и по културата поотделно и се отнасят само за него. Това е специфика, която отличава училищата по изкуствата от централизираната система за провеждане на изпити на Министерството на образованието и науката, която се отнася за останалите училища. Изпитите за проверка на възможностите/способностите се провеждат от комисия, определена със заповед на директора на съответното училище, като включва преподаватели от училището и при необходимост – и външни специалисти. Изпитите се провеждат на територията на всяко училище, а също така заявлението се подава от родителите поотделно за всяко училище и в него се описват професиите, специалностите и видовете специализирана подготовка. Няма балообразуващи оценки от национално външно оценяване и от изучавани предмети. Класирането се извършва само въз основа на резултатите от изпитите за проверка на способностите. Всички тези елементи на приемната процедура по отношение на нейните етапи и начин на провеждане отличават училищата по изкуствата от останалите училища в страната, в които се кандидатства при условията и по реда на Наредба № 11 на министерството на образованието и науката. (Наредба № 11..., 2005)

Училищата по изкуствата съществуват и функционират в конкурентна среда, като стремежът им е да набират ученици и да привличат родителите със своите преимущества. При тази конкуренция не се разчита само на прекия избор на училище от страна на родителя, но и избор ученикът да се подготви и да се яви на изпит в конкретното училище. Реално конкуренцията за привличане на ученици се води на фона на значителния интерес от страна на родителите към гимназии с езиков профил, както и на появилите се общински училища с профил „Изкуства” и държавни професионални училища към МОН, които преди са имали обучение по други професии, а сега провеждат обучение по професии и специалности от професионална област „Изкуства”. Конкуренцията е сред училищата при кого ще постъпи ученика, особено след въвеждането на делегирания бюджет и принципа „парите следват ученика”. Този проблем е особено остър в сравнително по-малките селища. Тази нова среда и демографска ситуация води до по-малка конкуренция между самите кандидати за заемане на местата в училищата. В много случаи конкуренцията е 1:1, като това не намалява степента на подготвеност и талант на кандидатите, а само няма борба помежду им. В много от извън столичните училища се приема всеки кандидат, стига да положи изпита с изискваната минимална оценка среден (3).

До приемането през 1999 г. на Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план, училищата по изкуствата и училищата по културата имат учебни планове, които се отличават в значителна степен от учебните планове на останалите училища в страната. (ЗСОМУП, 1999) Съществува намален хорариум по редица учебни предмети от общообразователната подготовка. Съществуват учебни предмети, които не се изучават изобщо в прогимназиален и гимназиален етап, като общообразователния учебен предмет музика и изобразително изкуство, които са заместени с т. нар. „специални“ учебни предмети за съответната специалност. Намаленият хорариум по едни предмети дава възможност да се изучават повече т.нар. „специални учебни предмети“, но от друга страна води до получаването на дипломи, които не дават пълен достъп до всички специалности на висшето образование.

Всички тези специфики, които имат и добри, и лоши страни, но много ясно се помнят и непрестанно дават за пример от всички, които са получили образование по изкуствата до 1999 г., намаляват и постепенно започват да отпадат при създаването на единен общообразователен минимум, но и пълен достъп до всички специалности на висшето образование с приемането на Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план. (ЗСОМУП, 1999) Той от своя страна съдържа множество специфични текстове за училищата по изкуствата. Законът предвижда и завършване на образование след полагане на задължителни зрелостни изпити по български език и литература, както и по един общообразователен предмет. (ЗСОМУП, 1999) Цитираната разпоредба е включена и в Закона за изменение и допълнение на Закона за народната просвета. (ЗИД на ЗНП, 1998) От страна на училищата по изкуствата тази промяна се счита за отстъпление назад, за уеднаквяване с общообразователните училища, тъй като липсва възможност вторият изпит да се полага по учебен предмет от раздел Б – от задължителноизбираемата подготовка, където се намират специализираните учебни предмети, които са свързани с изучаваната професия и специалност. Промяната в Закона за народната просвета предизвиква и всеобща протести, поради което въвеждането на задължителните матури е отложено до 2008 г. с изменение на закона. (ЗИД на ЗНП, 2003:§31, ЗИД на ЗНП, 2004:§5) Дадена е възможност учениците, в това число от училищата по изкуствата да завършат средно образование, без да полагат зрелостни изпити.

Провеждането на държавни зрелостни изпити по български език и литература и по предмет по избор, но сред списък от предмети, които изключва изкуства и спорт,

започва от 2008 г., като се провеждат централизирано, без да има специфика за училищата по изкуствата. Изпити за професионална квалификация се полагат по желание на учениците, които се обучават за професионална квалификация, в това число учениците от училищата по изкуствата. Оценките от тях се вписват в свидетелството за професионална квалификация. Също така учениците, които получават професионална квалификация, в това число в училищата по изкуствата, имат право оценката от изпитите по теория и практика на професията да бъде вписана в дипломата за средно образование на мястото на държавен зрелостен изпит по желание, като тя участва във формирането на общия успех. Изпитите по теория и практика на професията в училищата по изкуствата се провеждат по специфични за тях Национални изпитни програми, утвърдени от министъра на културата. Те предвиждат изпит по теория, който съдържа тестови задачи и тема, както и изпит по практика на професията, който дава възможност да се изпълнява дипломно задание, което също е специфично за училищата по изкуствата. Така по специфични програми се извършва приемът в училищата, по специфични планове и програми обучението в тях, а също така по специфични програми и дипломирането в училищата по изкуствата.

Чл. 18 от Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план определя създаването на училищните учебни планове, като за училищата по изкуствата се предвижда разработване на специфични учебни планове, които се разработват на основата на типови учебни планове, утвърдени от министъра на образованието и науката, наред с учебните планове за профилирана и професионална подготовка, както и за спортните училища. В случая разпоредбата е различна от тази за общообразователните училища без профил и професия, която е регламентирана в чл. 18, ал. 3 на Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план.

За училищата по изкуствата училищните учебни планове се одобряват от министъра на културата след съгласуване с министъра на образованието и науката на основание чл. 18, ал. 5, т. 2 от Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план. (ЗСОМУП, 1999)

Училищните учебни планове на училищата по изкуствата и училищата по културата, които се основават на цитирания Закон за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план се разработват от самите училища и техните преподаватели, базирайки се на типовите учебни планове за отделните класове и отделните видове изкуства, утвърдени от министъра на образованието и науката и

министъра на културата, в които задължителноизбираемата подготовка е разписана точно. Там няма часове за задължителноизбираема подготовка, която да се разпределят от самото училище, а всичко е предварително разпределено и регламентирано в типовия учебен план.

Учебните програми за обучение по изкуствата в училищата по изкуствата се утвърждават от министъра на културата по аналогия на съществуващия текст за учебни програми по учебни предмети от професионална и задължителноизбираемата подготовка, които се утвърждават от министъра на образованието и от началниците на регионалните управления по образованието на основание на чл. 102, ал. 1 и 2 от Правилника за прилагане на Закона за народната просвета (ППЗНП, 1999).

Реално отделен и специфичен текст за училищата по изкуствата в цитирания период не съществува, но практическото приложение води до появата на специфика, която се прилага по подразбиране, че заместник-министъра на културата има ролята на началника на съответния инспекторат по образованието по отношение на училищата по изкуствата. Така учебните програми на училищата по изкуствата никога не са се утвърждавали от Регионалните инспекторати по образованието, а също така и Списък-образец 1. Учебните програми и списък-образец 1 в цитирания период са се утвърждавали от заместник-министър на културата.

Управлението съдържа непременно елемента контрол, а и делегиране на права. Разбира се, значителна част от контрола се осъществява от самия директор и неговите помощници в самото училище, съгласно приетия план за контролната дейност.

В цитирания период директорите на училищата по изкуствата извършват дейностите по планиране и отчетане. Те изготвят годишен план и отчет, правилник за дейността на училището, правилник за вътрешния трудов ред и други вътрешно-ведомствени документи. Те ги утвърждават и изпращат екземпляр в Министерството на културата, а не в Регионалните инспекторати по образованието. В Министерството на културата се изпращат всички искани справки и данни, свързани с управлението на училището, брой ученици, прием, заплати и допълнителни трудови възнаграждения на директорите, договори, допълнителни споразумения на директорите. В цитирания период ролята на Регионалните инспекторати по образованието по отношение на управлението на училищата по изкуствата и училищата по културата е ограничена, тъй като те не назначават директорите, не утвърждават Списък-образец 1, не утвърждават учебни програми, не дават разрешения на формирането на паралелки, както и за избраните профили и свободноизбираема подготовка, не утвърждават лекторските

часове на учителите и на директорите, нямат роля по отношение на план-приема и т.н. Те обаче имат роля по отношение на контрола – провеждането на проверки в училищата по изкуствата и в училищата по културата се извършва предимно от тях, едно явление, което се запазва и дори усилва днес.

Пряка роля в управлението на училищата по изкуствата и училищата по културата има Министерството на културата. Но за разлика от гореописаните органи, Министерството на културата няма специализирани звена за контрол на училищата по изкуствата. Инспекторатът на Министерството на културата и звеното за вътрешен одит имат контролни функции върху всички второстепенни разпоредители с бюджет, те извършват специализирани проверки на изпълнението и на изразходването на финансови средства в училищата, както и в другите културни институти, но нямат специализирани функции по отношение на проверките на учебната дейност и на случаи, касаещи ученици. В такива случаи проверките се извършват от Регионалните инспекторати на образованието, а в някои случаи – и с участието на представители на специализираната дирекция в Министерството на културата – дирекция „Сценични изкуства и художествено образование“.

Значително по-голяма роля по отношение на училищата по изкуствата в предшестващия период имат четирите държавни висши училища по изкуствата. Техни представители имат дълги години ролята на инспекторат по отношение на училищата по изкуствата, участват в провеждането на национална проверка в музикалните училища в страната, проверяват качеството на подготовката и взимат участие в създаването на учебните програми, участват в изпитните комисии за прием на учениците, както и в комисии за назначаване на директори. Впоследствие тази роля намалява, като понастоящем зависи в голяма степен от добрата воля на ръководствата на висшите училища и на директорите на училищата по изкуствата, като взаимоотношението е сведено като директно училище – висше училище. Нормативно в Закона за професионалното образование и обучение е предвидена ролята на представители на висшите училища в изпитните комисии по теория и практика на професията, така че училищата по изкуствата са задължени да включват представители на висшите училища в цитираните комисии. След като Законът за висшето образование дава възможност да се постъпва в университет с резултати от зрелостни изпити, значителна част от училищата по изкуствата имат споразумение с висшите училища, въз основа на които успешно положените държавни изпити за професионална

квалификация дават достъп до висшето образование без полагане на прием изпит в съответния ВУЗ.

Министерството на културата устойчиво продължава да включва представители на висшите училища в конкурсните комисии за избор на директори на училищата по изкуствата и по културата, както и за членове на жури при провеждането на национални конкурси. Министерството на културата организира в миналото национални прегледи на училищата по изкуствата, които дават възможност за съизмерване на постиженията помежду им, една традиция, която впоследствие е изоставена.

Децентрализацията по отношение на училищата по изкуствата и училищата по културата се изразява в делегирането на права, което има своята най-ярка проява в делегирания бюджет, който от 2007 г. насам дава множество нови възможности на училищата по изкуствата и училищата по културата.

Директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата се назначават от министъра на културата. За доста продължителен период директорите са назначавани по усмотрение, като сред тях е имало и със специалности, свързани с изучаваните общообразователни предмети. През 1995 г. започва провеждането на първите конкурси за заемане на длъжността „директор“, като те се основават на Закона за народната просвета. (ЗНП, 1991) Тогава се поставят условията кандидатите да имат завършено висше образование в областта на изкуствата.

След приемането на Закона за закрила и развитие на културата през 1999 г., конкурсите се провеждат на основание на чл. 5, ал. 3 от него, като назначаването е за срок от четири години. (ЗЗРК, 1999) Действащата нормативна база в сферата на просветата в дадения момент дава възможност след края на успешен мандат от четири години да се премине на безсрочен при добро справяне с работата. Тази възможност е прекратена в 2010 г. чрез Закон за изменение и допълнение на Закона за закрила и развитие на културата. Разпоредбата е допълнена с §5 от Преходните и заключителните разпоредби на Закона за изменение и допълнение на Закона за закрила и развитие на културата в 2012 г.

Има директори, които са държали конкурс повече от 6 пъти и имат всеки път успешни мандати. Така има директори, които са на своя пост повече от 20 години. Много директори се явяват на конкурс като единствени кандидати за мястото си, но се налага да го защитят и получат отново чрез конкурсната процедура.

Училищата по изкуствата в разглеждания период са 23, като техния брой остава неизменен за продължително време. От момента на създаването им до днес няма закрити училища по изкуствата, а само отделни опити за тяхното преобразуване и сливане. След първите и единствени опити за реформи и намаляване на броя на училищата, които се оказват неудачни, се преминава към устойчиво развитие на училищата. Няма и открити нови училища по изкуствата.

Финансирането на дейността на училищата по изкуствата и училищата по културата се осъществява през изминалите години до 2007 г. според утвърдената численост, която се определя от Министерството на културата с Постановление на Министерския съвет. Министерството на културата не само определя числеността, но и разрешава броя на лекторските часове на директорите и на всеки един от щатните преподаватели в училищата.

Училищата по изкуствата и училищата по културата са второстепенни разпоредители с бюджет към министъра на културата, като са включени в списък, приложение към Постановление на Министерския съвет № 204 от 1999 г., а след отмяната му – Постановление на Министерския съвет № 14 от 2011 г. (ПМС № 204..., 1999; ПМС № 14..., 2011) Директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата разполагат с бюджет, като самостоятелно го разпределят по пера. Директорите на училищата по изкуствата и по културата имат право да правят компенсирани промени в бюджета си, като информират Министерството на културата, а не искат разрешение за това. Те самостоятелно определят числеността на персонала, с който работят, като го разделят на педагогически и непедагогически. Училищата ползват сградите – държавна собственост, като се разпореждат самостоятелно с държавната собственост, която им е предоставена за ползване, съобразно предназначението ѝ, като отдават под наем обособени помещения. Те имат право да генерират собствени приходи, което се определя ежегодно със заповед на министъра на културата. Училищата нямат право да събират средства от родителите на ученици, но имат право да получават средства от дарители и спонсори, както и да бъдат подпомогнати финансово от училищните настоятелства. Училищата имат право да обявяват обществени поръчки за строително-ремонтни дейности и за доставки. Текущите ремонти са в рамките на бюджета на училищата, а капиталовите – от средствата на Министерството на културата, определени за капиталови разходи, както и за сметка на бюджета на училищата. Училищата имат право да генерират преходен остатък и да го прехвърлят в следващата бюджетна година. Те се различават особено

от част от общинските училища, за които много от тези дейности се извършват централизирано от общината и нямат право за собствени управленски решения.

От 2007 г. финансирането на дейността на училищата по изкуствата и на училищата по културата е на принципа на делегирания бюджет по единен разходен стандарт, както е и за всички останали училища в страната. Ежегодно размерът на единния разходен стандарт се определя с решение на Министерския съвет за приемане на стандарти за делегираните от държавата дейности с натурални и стойностни показатели на основание чл. 71, ал. 1 от Закона за публичните финанси от 2013 г. (ЗПФ, 2013) Във функция „Образование“ са разграничени различните видове училища, в това число специализираните, като училищата по изкуствата и училищата по културата са посочени на отделен ред. При определянето на конкретни стандарти за институция и ученик в паралелка съществува още едно разграничение според вида на паралелката за музикални и сценични изкуства, за изящни и приложни изкуства или училище по култура. Тези стандарти са специфични и различни от тези на останалите видове училища и паралелки, като са по-високи от стандартите, които са предвидени за останалите училища и паралелки в системата на предучилищното и училищното образование.

Средствата, получени по единни разходни стандарти се разпределят ежегодно между училищата по изкуствата и училищата по културата по формула, която се утвърждава със заповед на министъра на културата. Министерството на културата, в качеството си на първостепенен разпоредител с бюджет, изготвя проекта на формулата за съответната година, като тя се утвърждава след обсъждане с директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата. Формулата се основава на Закона за предучилищното и училищното образование, Закона за държавния бюджет за съответната година, Постановление на Министерския съвет за изпълнението на държавния бюджет за съответната година и Решение за приемане на стандарти за делегираните от държавата дейности с натурални и стойностни показатели през съответната година. Министерството на образованието и науката утвърждава формулата за държавните училища, Министерството на младежта и спорта – за спортните училища, а за общинските училища формулата се утвърждава от съответната община.

Въвеждането на делегираните бюджети за училищата по изкуствата и училищата по културата от една страна гарантира тяхното финансиране, дава им свобода и овластява директорите да се разпореждат с бюджета и да преценяват как го изразходват

съобразно нормативната база. По този начин училищата са защитени от опасността средства да се отклоняват от техните бюджети по други пера, както и от опасността от неравномерно финансиране на едни училища за сметка на други. От друга страна обвързаността на средствата само с броя на учениците води в някои случаи до порочни практики да се приемат ученици без достатъчно качества, за да има повече финансиране, както и да не се наказват ученици, за да не се загубят средствата. Но тези проблеми са значително по-малко от преимуществата, които делегираните бюджети донасят на училищата. Понастоящем те са оценявани положително, като на дневен ред стои повикът да се получи и обещаното стимулиране не само на количеството, но и на качеството – качествата на учениците и техния талант, качеството на подготовка и на резултати от обучението. До момента този елемент намира своето изражение в твърде малка степен като средства, които училищата получават за постигнати образователни резултати, а по-сериозно изражение като стипендии за учениците. Постиженията на учениците се базират не само на вродените им качества и талант, но и на многото труд, който те полагат ежедневно в специализираните часове заедно със своите учители. Значителна част от постиженията и качеството на образование могат да се забележат най-добре по време на сценичните изяви на учениците и по време на организираните изложби, като по този начин качеството се оценява много по-добре от обществеността и от родителите на настоящи и бъдещи кандидати, отколкото чрез различните системи за оценяване на качеството и анкети. Качеството се оценява и чрез реализацията на възпитаниците, които получават реализация на пазара на труда, продължават образованието си във висши училища, а и стават известни със своите творчески постижения.

Учениците в училищата по изкуствата и училищата по културата получават стипендии както всички останали ученици за постигнати образователни резултати – за висок успех, както и стипендии за ученици без родители, ученици с увреждания и за нисък доход на основание Постановление на Министерския съвет № 207 за условията и реда за получаване на стипендии от учениците след завършено основно образование от 1994 г., заменено от Постановление № 33 от 2013 г. (ПМС № 207..., 1994, ПМС № 33..., 2013) Учениците с дарби получават стипендии на основание на Наредбата за условията и реда за осъществяване на закрила на деца с изявени дарби от 2003 г. (НУРОЗИД, 2003) В изпълнение на наредбата ежегодно се приема Програма на мерките за закрила на деца с изявени дарби.

Училищата по изкуствата и училищата по културата издават свидетелства за завършена степен на образование и професионална квалификация, както и дипломи за средно образование по различен формуляр от всички останали училища в страната на основание чл. 90, ал. 2 от Наредба № 4 за документите в системата на народната просвета от 2003 г. (Наредба № 4..., 2003) От 2003 г. до 2016 г. формулярът на дипломите и удостоверенията продължава да бъде различен и специфичен. Документите се печатат от Министерството на културата и се предоставят на училищата отделно от централизираната система на Министерството на образованието и науката. Те съдържат общовалидните реквизити и следват общовалидните правила за изчисляване на общ успех, за разлика от периода преди 2003 г. Дипломите следващ общия дизайн, а свидетелствата за начално образование и удостоверенията за основно образование имат и самостоятелен дизайн. Издаването на цитираните документи по различен формуляр продължава до отмяната на цитираната наредба през 2016 г. с приемането на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015), при което тази специфика за училищата по изкуствата и училищата по културата престава да съществува. Тя също може да се счете за не особено нужна, тъй като отпадането ѝ не донася негативни ефекти.

В Министерството на културата през изминалите години до месец март 2018 г. се извършва административна услуга – заверка на свидетелства за завършена степен на образование и професионална квалификация, както и на дипломи за средно образование за истинността на подписа и печата върху съответния документ на основание на Правилник за заверките на документите и други книжа от 1958 г. (Правилник за заверките, 1958) Това е прекратено и заверките вече се осъществуват само в НАЦИД – структура на МОН. За това решение допринася и факта, че училищата по изкуствата и училищата по културата вече издават документите си по единен формуляр, който е еднакъв за всички училища в страната, както беше отбелязано и по-горе. В Министерството на културата остава да се извършва само една административна услуга, свързана с училищата по изкуствата и културата – заверка само на служебни бележки и други документи, издадени от училищата по изкуствата и училищата по културата. Това е сред примерите за специфика, която постепенно отпада поради появилата се унификация на образователната система в България, както и от стремежа към аутсорсинг на административните услуги към други звена.

Сградите на училищата по изкуствата в значителната си част са публична държавна собственост. Те имат актове за публична държавна собственост, предоставена

за ползване от Министерството на културата и на съответното училище, издадени от областните управители и вписани в агенцията по вписване. Сградите създават необходимата материална база за провеждане на специализирано и професионално обучение. Спецификата в тези сгради се състои в ателиета за художествена дейност, работилници, танцови и театрални зали, музикални салони, кабинети за индивидуални занимания по музикални инструменти и пеене и др.

Понастоящем към осем от училищата по изкуствата има несамостоятелни общежития, които са с принос към привличането и възможността да се полага грижа за развитието на талантиливи ученици от цялата страна

През годините към няколко от училищата по изкуствата и училищата по културата функционират столови, чрез които се организира изхранването на учениците. Съхранени до момента столови с държавен персонал има в три училища по изкуствата.

Училищата по изкуствата и училищата по културата осигуряват безплатно хранене – закуска на учениците от I до IV клас, както и безплатни учебници за учениците от I до VII клас, както всички останали училища. Организира се също така полудневна организация на учебния ден – занималня.

Седмичните разписания в значителната си част са съобразени с изискванията на здравните власти и с нормативната база, отнасяща до седмичните разписания, редуването на часовете по трудност, дневната натовареност на учениците, но има и сериозни трудности при вметването на сложните и специфични учебни предмети, част от които провеждани на групи и индивидуално, в рамките на учебния ден.

1.2.3. Актуално състояние на нормативната база

Приемането на Закона за предучилищното и училищното образование през 2015 г. и влизането му в сила от есента на 2016 г., поставя един важен водораздел в българското образование. (ЗПУО, 2015) С приемането му е отменен Закона за народната просвета, (ЗНП, 1991) Правилника за прилагане на Закона за народната просвета (ППЗНП, 1999), както и всички наредби, които се явяват подзаконови разпоредби на Закона за народната просвета (ЗНП, 1991). Приема се, че от влизането в сила на Закона за народната просвета са изминали твърде много години, той е изиграл своята роля и вече не може да урежда обществените отношения. (ЗНП, 1991)

Появата на новия закон е посрещната с много тревоги и опасения от българското общество, в това число и от представители на училищата по изкуствата и училищата по изкуствата. Обемистият текст на закона, който обобщава всички въпроси, засегнати в отменения Закон за народната просвета и Правилника за неговото прилагане (ЗНП,

1991, ППЗНП, 1999), в момента непосредствено след неговото влизане в сила не се познава от обществеността. Липсват и подзаконовите документи – 19 на брой образователни стандарти – наредби на основание на чл. 22, ал. 2 от Закона за предучилищното и училищното образование, които постепенно са приети и влизат в сила. (ЗПУО, 2015)

Въпреки съществуващите опасения и тенденцията към крайно регламентиране на всички въпроси и унификация между различните видове училища в страната, спецификата на училищата по изкуствата и училищата по културата в значителната си степен е отразена и в новия закон, както и в държавните образователни стандарти – наредби към него. Запазени са и са регламентирани дори по-подробно отпреди училищата по изкуствата и по културата като държавни специализирани училища с национално значение, които извършват професионално образование на своите ученици и имат право да приемат ученици за специализирана и професионална подготовка по отделен ред и условия, регламентирани в отделни наредби за прием. Наредбите за прием предвиждат изпити за проверка на способностите, които се провеждат по специфични изпитни програми. Регламентирано е правото учениците да се обучават по специализирани учебни планове и програми, да завършват по специфични национални изпитни програми, както и различните изключения в общовалидните наредби, които се прилагат за училищата по изкуствата и училищата по културата. Разбира се, появата на новия закон довежда до необходимостта да се обнови и специализираната специфична нормативна база за училищата по изкуствата и училищата по културата – да се издадат нови наредби за прием, да се изготвят и утвърдят – този път от министъра на образованието и науката, а не от министъра на културата, новите учебни планове. Това от своя страна довежда нуждата от изготвяне и утвърждаване със заповед на министъра на културата на нови учебни програми. Въпреки съществуващите опасения, тази дейност преминава сравнително гладко и в значителна степен успешно.

Министерството на културата като методически и финансиращ орган на училищата по изкуствата и училищата по културата, също така е разписано подробно в действащата нормативна база. Синхронизирани са текстове на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015) и текстове на Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК, 1999), по отношение на конкурсното начало при назначаване на директорите на училищата по изкуствата, както и по отношение на откриването, закриването и преобразуването на училища по изкуствата и училища по културата. Синхронизирани са текстове и със Закона за професионалното образование

и обучение (ЗПОО, 1999), по отношение на правото и възможността училищата по изкуствата да дават професионална подготовка и образование, както и по отношение на определянето и съгласуването на държавния план-прием по специалности в сферата на изкуствата и културата.

Законът за предучилищното и училищното образование дава също така и една нова опция – определяне на училища като иновативни с решение на Министерския съвет на основание на чл. 38, ал. 6 и чл. 39, ал. 5 (ЗПУО, 2015) Иновативните училища се определят въз основа на тяхно заявление, разглеждано от комисия, като се представят различни варианти на иновации. За момента две училища по изкуствата са определени за иновативни.

Училищата по изкуствата дават общо и професионално образование на учениците, които се обучават в тях. Правото да осъществяват обучение за придобиване на професионална квалификация училищата по изкуствата имат на основание чл. 9, ал. 1, т. 1 от Закона за професионалното образование и обучение. (ЗПОО, 1999) Училищата по културата дават подготовка по древни и съвременни езици и култури, която е специализирана и профилирана, а не професионална и е регламентирана в Закона за предучилищното и училищното образование. (ЗПУО, 2015)

Приемът и обучението в училищата по изкуствата се извършва по професии и специалности от област на образование „Изкуства“, включени в Списъка на професиите за професионално образование и обучение, като до VII клас включително учениците получават специализирана подготовка, а от VIII клас нататък – професионална подготовка по съответната специалност и професия. (СППОО, 2003) Обучението е в съответствие с държавния образователен стандарт по съответната професия, утвърден от министъра на образованието и науката, обнародван в Държавен вестник.

Приемът в училищата по изкуствата и училищата по културата се извършва изцяло по утвърден план-прием от министъра на културата. Училищата по изкуствата и училищата по културата не определят училищен план-прием и за тях не се отнасят разпоредбите за определяне на държавен план-прием и приемни изпити по условията и по реда на Наредба за организацията на дейностите в предучилищното и училищното образование. (Наредба за организацията ..., 2016)

Държавният план-прием за държавните училища, които дават професионално образование е уреден и в чл. 14а от Закона за професионалното образование и обучение, където в ал. 3 е предвидено специално изключение за училищата по изкуствата по отношение на съгласуването му.

По този начин се регламентира ясно, че училищата по изкуствата имат държавен план-прием, който се предлага и определя самостоятелно от министъра на културата, без влияние на местните власти и местните стратегии, като се отчитат само националните нужди и приоритети.

За учениците, които се приемат в специалностите, професиите и профилите по утвърдения от министъра на културата план-прием се извършва проверка на способностите, на основание чл. 146, ал. 1 от Закона за предучилищното и училищното образование. (ЗПУО, 2015) Проверката на способностите се организира при условия и по ред, регламентирани в наредби на министъра на културата, на основание чл. 146, ал. 2, т. 1 и чл. 147 от Закона за предучилищното и училищното образование. През 2016 г. са издадени от министъра на културата нови наредбите за прием в училищата по изкуствата и училищата по културата.

Ученици се приемат в I, V и VIII клас, като за всеки етап и степен на обучение се кандидатства отделно, независимо дали ученикът учи в същото училище или в друго. Нормативно съществува възможност и да се приемат деца в подготвителна група една година преди постъпване в първи клас. Изпитите продължават да се провеждат поотделно във всяко едно училище, а и документи се подават отделно, което е специфична разлика от централизираната система на Министерството на образованието и науката. Това дава възможност в училищата да постъпят наистина мотивирани ученици с предпоставки за изява на дарбата и таланта.

Изпитите за проверка на способностите са по учебно-изпитни програми, които се утвърждават ежегодно от министъра на културата. Те се полагат поотделно във всяко училище. Класирането се извършва само въз основа на резултатите на положените изпити, които за повечето училища са само по един, за разлика от полагането в миналото на няколко изпита/етапа. Няма балообразуващи оценки от национално външно оценяване и от учебни предмети от документ за завършена степен на образование. Съществува само изискване за успешно завършена предшестваща степен на образование, както и за получена положителна оценка най-малкото среден (3) на изпита за проверка на способностите, за да има право ученикът да участва в класирането. Заявленията за кандидатстване и записване се подават в конкретното училище, изпити за проверка на способностите се полагат поотделно в конкретното училище. След класиране в рамките на определения брой по държавен план-прием се преминава към записване. В Министерството на културата се изпраща списъкът на класираните и приетите, без да има нужда от утвърждаване.

Съгласно чл. 310, ал. 2 от Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015), училищата по изкуствата и училищата по културата се откриват, преобразуват, променят и закриват при условията и по реда на Закона за закрила и развитие на културата. (ЗЗРК, 1999) Съгласно чл. 5, ал. 1 от Закона за закрила и развитие на културата държавните културни институти са юридически лица на бюджетна издръжка, които се създават, преобразуват и закриват от Министерския съвет по предложение на министъра на културата или със закон. Така откриването на нови училища по изкуствата или преобразуването на съществуващите вече е в правомощията на министъра на културата, без да са необходими действия от страна на министъра на образованието и науката. Но за разлика от предшестващата епоха, в която има множество преобразувания на училища и откриване на нови, понастоящем единственият опит за преобразуване и откриване на ново училище по изкуствата в Кюстендил се увенчава с неуспех, поради липсата на възможност за финансиране на първите месеци до началото на новата бюджетна година, през която ще има финансиране на брой ученик, въпреки декларираната добра воля на всички институции. Хубаво е, че тези трудности не са стояли пред нашите предшественици, защото по този начин нямаше да има нито едно открито училище.

Съществуващата към момента нова нормативна регулация урежда дори по-подробно от преди и в синхрон със Закона за закрила и развитие на културата основополагащите въпроси за училищата по изкуствата и училищата по културата. Това са въпросите за откриване, преобразуване и закриване, за методическото ръководство, за финансирането им, за назначаването на директорите, за план-приема и наредбите за прием, за специфичните учебни планове и програми, за специфичния начин на завършване на обучението. Дава се и възможност в чл.259, ал. 2, т. 2 от Закона за предучилищното и училищното образование заповедите, издадени от директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата да бъдат обжалвани и отменяни от министъра на културата. (ЗПУО, 2015) Новата нормативна база създава предпоставки училищата по изкуствата да продължат да съществуват, да имат своя специфика и да се развиват при новите обществени условия, като дават възможност за откриване и системно развитие на талантливите деца на България.

Училищата по изкуствата и училищата по културата провеждат обучение по типови учебни планове, които са специфични за тях и се различават от учебните планове на останалите училища в страната. На основание на чл. 93, ал.1 от Закона за предучилищното и училищното образование типовите учебни планове по специалности

от професии за училищата по изкуствата се утвърждават от министъра на образованието и науката, след съгласуване с министъра на културата. (ЗПУО, 2015)

Учебните програми, по които се провежда обучението по специализираните предмети в училищата по изкуствата и училищата по културата, се утвърждават със заповед на министъра на културата. За училищата по изкуствата от начален и прогимназиален етап, както и за училищата по културата програмите са за специализирана подготовка и се утвърждават на основание чл. 86, ал. 3, т. 1 от Закона за предучилищното и училищно образование.

За професионална подготовка в гимназиален етап в училищата по изкуствата учебните програми се утвърждават от министъра на културата на основание чл. 13д, ал. 2, т. 2 от Закона за професионалното образование и обучение. Така е отразена спецификата на училищата по изкуствата, за разлика от неспециализираните училища и от професионалните училища, чиито учебни програми се утвърждават от министъра на образованието.

Законът за предучилищното и училищното образование и синхронизираните с него текстове на Закона за професионалното образование и обучение продължават и допълват спецификите при училищата по изкуствата по отношение на завършването на средно образование. (ЗПУО, 2015, ЗПОО, 1999)

С влизането в сила на Закона за предучилищното и училищното образование от 2017 г. в гимназиален етап, както и с промяна в Закона за професионалното образование и обучение отново се дава възможност за полагане за втори зрелостен изпит по изучаваната специалност и професия – изпит по теория и практика на професията. (ЗПУО, 2015, ЗИД на ЗПОО, 2016) Тази разпоредба се отнася за всички гимназии в страната, които дават професионална подготовка, в това число и за училищата по изкуствата. Чл. 132, ал. 3 от Закона за предучилищното и училищното образование предвижда задължително полагане на втори държавен изпит по теория и практика на професията за учениците, които се обучават за професионална подготовка. Цитираната разпоредба ще влезе в сила за първи път през 2022 г. До този момент се прилага разпоредбата на §24, ал. 6 от Допълнителните разпоредби от Закона за предучилищното и училищното образование, която дава възможност учениците, които се обучават за професионално образование, по тяхно желание да не полагат втори държавен зрелостен изпит, а вместо него в дипломата за средно образование в графата за положен втори държавен зрелостен изпит се вписва средноаритметичната оценка от оценките от държавните изпити за придобиване на професионална квалификация.

Разбира се, тази разпоредба се отнася за всички училища, които обучават за професионална квалификация и дава една възможност. Така се продължава извоюваното през 2017 г. право да се полага втори зрелостен изпит по специалността – изпити по теория и практика на професията, като от 2022 г. това става един изпит с две части – теория и практика на професията, който е задължителен, а не въпрос на избор и преценка на ученика. Цитираният изпит е регламентиран и в Наредба № 1 от 19.02.2020 г. за организацията и провеждането на изпитите за професионална квалификация. (Наредба № 1 ..., 2020)

Броят на учениците в паралелка и група в училищата по изкуствата се формира на основание на Наредбата за финансиране на институциите в системата на предучилищното и училищното образование от 2017 г. (Наредба за финансирането на институциите ..., 2017) Това е една от най-значителните промени и отпадането на цяла специфична наредба на министъра на културата – Наредба Н- 4 за броя на учениците в паралелка и група. (Наредба Н-4..., 2008) Това е свързано с новия начин за определяне на държавния стандарт за финансирането, който обобщава всички финансови въпроси в един стандарт, който се приема от Министерския съвет, с цел създаване устойчивост и се основава на Закона за предучилищното и училищното образование. (ЗПУО, 2015)

Специфичният брой ученици в групите в училищата по изкуствата, при които се провежда специализирана и професионална подготовка по различните видове изкуства, се определя от няколко члена в цитираната наредба за финансиране на институциите в системата на предучилищното и училищното образование.

Финансирането на дейността на училищата по изкуствата и училищата по културата е на принципа на делегирания бюджет по единен разходен стандарт, който се определя ежегодно с решение на Министерския съвет за приемане на стандарти за делегираните от държавата дейности с натурални и стойностни показатели.

Единните разходни стандарти за училищата по изкуствата и училищата по културата са специфични и различни от тези, които са определени за останалите училища в страната, в това число и за тези, които са с профил по изкуствата или дават професионална подготовка по професии от област на образование „Изкуства”. Този специфичен размер на единния разходен стандарт се определя ежегодно с постановление на Министерския съвет. Съответно има разлика в единния разходен стандарт за обучение по музика, изобразително изкуство и култура.

Министерството на културата като първостепенен разпоредител с бюджет получава ежегодно средствата по функция „Образование” съобразно броя на учениците

по различните видове специалности. Освен това се получават средства и за различните видове паралелки в училищата по изкуствата и училищата по културата. Броят на учениците по специалности и професиите, както и за броя на паралелките се получава от базата данни НЕИСПУО към 01 януари на съответната година.

Средствата, получени от Министерството на културата по единни разходни стандарти, се разпределят ежегодно между училищата по изкуствата и училищата по културата по формула, която се утвърждава със заповед на министъра на културата. Министерството на културата, в качеството си на първостепенен разпоредител с бюджет, изготвя проекта на формулата за съответната година, като тя се утвърждава след обсъждане с директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата.

Училищата по изкуствата и училищата по културата се финансират чрез Министерството на културата на принципа на делегирания бюджет, като финансирането следва ученика и е съгласно единния разходен стандарт на брой ученик. Всяко конкретно училище получава годишен бюджет и право да го разпределя, да се разпорежда с него, да прави компенсирани промени, като само информира Министерството на културата. Системата на делегирания бюджет дава възможност на директорите на училищата да взимат сами решения, което е една от най-важните управленски функции. Училищата по изкуствата и училищата по културата имат право да генерират собствени приходи, да обявяват обществени поръчки, да сключват договори, да отдават под наем части от сградите, които са им предоставени съобразно закона. Училищата по изкуствата и училищата по културата имат право да генерират преходен остатък и да го прехвърлят в следващата бюджетна година. Информацията за бюджетите на училищата по изкуствата и училищата по културата са публични, като тези информации са публикувани на електронните страници на Министерството на културата и на самите училища. Там също така се публикуват отчетите и респективно плащанията по бюджетите чрез системата СЕБРА.

Учениците в училищата по изкуствата и училищата по културата получават стипендии както всички останали ученици на основание Постановление на Министерския съвет № 328 за условията и реда за получаване на стипендии от учениците след завършено основно образование. (ПМС № 328..., 2017) Стипендиите са за образователни резултати – за висок успех, както и стипендии за ученици без родители, ученици с увреждания, ученици от защитени професии и други. По реда и при условията на цитираното постановление учениците от защитените специалности в училищата по изкуствата получават и допълнителни стипендии, с които да се

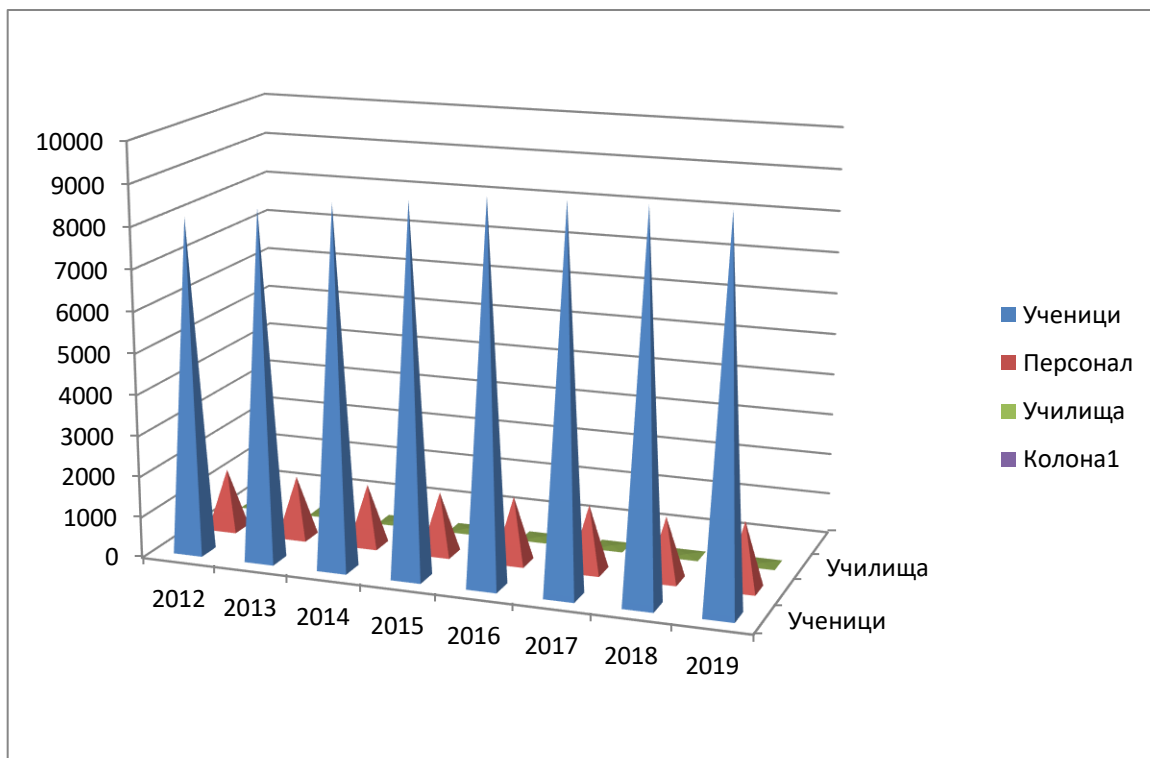
подкрепят и насърчат да се включват в обучение тези редки и ценни за културата професии.

Учениците с дарби получават стипендии на основание на Наредбата за условията и реда за осъществяване на закрила на деца с изявени дарби. (Наредба за условията и реда..., 2003) В изпълнение на наредбата ежегодно се приема Програма на мерките за закрила на деца с изявени дарби.

С приемането на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015) отпада дългогодишната специфика за училищата по изкуствата и училищата по културата да получават дипломи и свидетелства за професионална квалификация, издавани от Министерството на културата по различен формуляр. Единният формуляр и липсата на разлики довеждат до отпадане на необходимостта от отделно отпечатване, отделни доставки, както и от заверки на цитираните документи. В случая тази специфика, която отмира с времето, може да се счете за неособено нужна, тъй като при нейното отпадане не се забелязват негативни явления.

Следва да отбележим, че училищата по изкуствата са училища, които дават професионално образование, но при тях не се наблюдават ред от проблемите, които се срещат при останалите професионални училища в страната – спад на интереса, непривлекателност, записване само на ученици, които не са приети в по-желани училища и други. Броят на учениците в училищата по изкуствата нараства в годините и интересът към тях се усилюва.

Понастоящем броят на училищата по изкуствата и културата и броят на учениците в тях за периода 2012 – 2019 г. е следният при използване на източник база данни Национална електронна информационна система за предучилищното и училищното образование (НЕИСПУО) и отчетите на Министерството на културата за съответната година:

Графика № 2. Брой на ученици, персонал и училища по изкуствата и училища по културата.

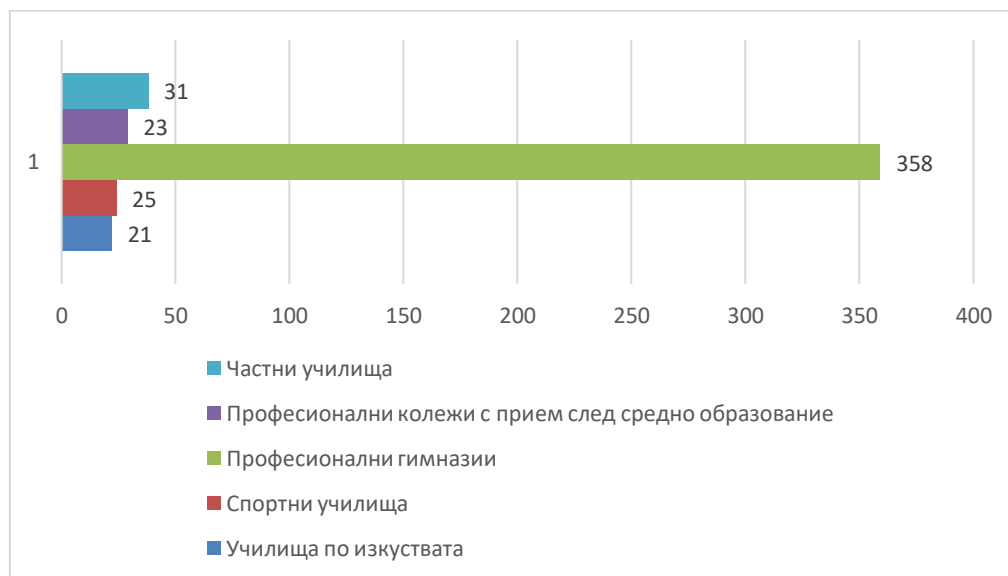
Таблица № 1

Години	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Брой училища	23	23	23	23	23	23	23	23
Брой ученици общо в училищата по изкуствата и училищата по културата в дневна, самостоятелна и индивидуална форма на обучение, с ученици в общежитие	8127	8468	8721	8904	9134	9167	9190	9200
Брой персонал общо, в това число педагогически и непедагогически	1478	1492	1493	1504	1606	1609	1536	1651

Наблюдава се увеличаване на броя на учениците и респективно на броя на персонала. Това е резултат от една страна на делегирания бюджет, от стремежа за увеличаване на броя на учениците и разширяването на обхвата – прием от по-ранни класове и по повече специалности, както и от правата на училищата сами да определят числеността си и да преценяват с колко персонал работят.

Училищата по изкуствата до момента имат устойчиво развитие, като няма закрити училища и принудителни съкращения на персонала. В училищата се реализира през годините само вътрешна оптимизация на персонала, която е свързана с пенсиониране на преподаватели и съкращения, свързани само със случаите, в които няма достатъчно часове за формиране на норматив на дадения преподавател поради намален брой ученици по дадена професия и специалност.

Относителният дял на училищата по изкуствата и училищата по културата, броят на учениците и персонала всъщност е твърде малък на фона на всички училища в страната. Но това не прави училищата по изкуствата и училищата по културата по-малко значими, а напротив – при съотносително малък брой имат множество специфики и значение за развитието на образованието и културата в България.

Графика № 3. Брой професионални училища за учебната 2019/2020 г. по данни на НСИ

Графика № 4. Брой завършили средно образование през 2019 г. по данни на НСИ

Глава втора.

Изследване на спецификата на управлението на училищата по изкуствата

Глава втора „Изследване на спецификата на управлението на училищата по изкуствата“ се състои от две части **2.1.„Методика на изследването”** и **2.2.„Анализ на резултатите“**.

2.1. Методика на изследването

Обект на цялостното изследване е управлението на държавните училища по изкуствата и по културата, които са 23 на брой. Предмет на изследването са определени елементи на спецификата на управлението на училищата по изкуствата. Целта на изследването е да се докаже, че има специфика при управлението на този вид училища, както и че тази специфика има принос за подготовката на учениците и бъдещото им развитие и реализиране на пазара на труда. С цел подпомагане на изследването е проведена анкета с целевата група училищни директори и заместник директори.

Анкетата е реализирана през 2018 и 2019 г. сред представители на ръководството на училищата по изкуствата – директори и заместник- директори по време на директорски съвещания в Русе и Стара Загора. Получени са 23 отговора от директори и

заместник-директори от 21 училища по изкуствата и училища по културата. Липсват отговори от Националното училище за танцово изкуство – София и Националния учебен комплекс по културата – София. Така има налични отговори от 91 % от директорите на училищата по изкуствата, което прави изследването представително. Анкетата съдържа 10 въпроса, на – шест от които може да се даде отговор „да“, „не“ или „не зная“, като има четири отворени въпроси, при които може да се изписва подробно мнението на анкетиранияте.

Съзнавайки трудностите и проблемите, които са налични и ясни, тази анкета беше проведена като една първа стъпка на проучване на мненията и нагласите, която ще бъде допълнена с интервюта и други форми на изследване. Това е първо по рода си проучване сред ръководствата на училищата по изкуствата и училищата по културата. Въпросите от самата анкета са поместени в Приложение № 3 към настоящата дисертация. Проведени са интервюта и с определени избрани дългогодишни директори, като изводите от тях са използвани в анализа на резултатите.

Анкети са провеждани пилотно през изминалата година и от Националния инспекторат по образованието сред ученици и техните родители в специално избрани и посочени няколко училища по изкуствата и училища по културата. Всички тези анкети представляват интерес и очевидно това е новата тенденция за изследване на състоянието и нагласите в системата на предучилищното и училищното образование.

2.2. Анализ на резултатите

Резултатите от проведената анкета сред директори и заместник – директори на училища по изкуствата открояват много ясно всичко, което ги отличава от останалите училища в страната. Потвърждава се мнението сред ръководствата на училищата по изкуствата, че тези училища следва да бъдат към Министерството на културата. Прави впечатление, че всички получени отговори много точно описват спецификата и постиженията на училищата по изкуствата, като всеки обръща внимание на различни аспекти от нея. Няма два повтарящи се отговора.

Ясно са описани и наличните проблеми. Прави впечатление, че в повечето отговори в анкетата се посочват проблеми, които са породени от външни фактори.

Седем от отговорите са посочили, че няма проблеми. Посочено е също така, че ако съществуват проблеми, не са запознати с тях. Прави впечатление също така, че част от посочените проблеми не са свързани чак толкова със спецификата, а са общовалидни проблеми на образователната система у нас. Проучването е правено преди увеличението на заплатите в системата на образованието през 2019 г. и представлява интерес какви

резултати би дало при повторно провеждане в следващ период. Поначало увеличението на заплатите в 2019 и 2020 г. води до увеличен интерес от кандидати за заемане на длъжността „учител“, като повече лица подават заявления и се явяват на събеседванията за подбор на персонал. За съжаление се получава информация, че преобладаващата част от тези кандидати са мотивирани само от представата за бъдещите си заплати, а не от желанието да се посветят на учителската професия. А също така съществуват данни, че увеличените заплати нямат реално въздействие върху качеството на кандидатите и качеството на работата на персонала, тъй като увеличението е равномерно за всички и няма възможност за насърчаване на този, който работи по-добре чрез заплатата и дори чрез допълнителното материално стимулиране през годината. С резултатите от труда е обвързано само диференцираното заплащане, но за съжаление в него също има преобладаваща част количествени, а не качествени измерения.

На въпроса за възможностите за оптимизация при управлението на училищата по изкуствата и училищата по културата са получени следните отговори, даващи конкретни препоръки, свързани с документацията и с получаването на допълнително финансиране. Прави впечатление, че в преобладаващата част от отговорите, предложенията са свързани с външните фактори и идеите, че оптимизацията може да дойде от там. Само едно предложение говори за идеи за организационно подобрене вътре в организацията, за обучение и квалификация на съществуващите кадри, за използване на съществуващите възможности, а и за търсене на взаимодействие с останалите играчи на образователната и културната сцена.

Като възможност е споменато дуалното образование, което вероятно е подходящо за част от професиите в сферата на изкуствата, особено тези, които са свързани с приложни изкуства и занаяти, като каменоделство и лютиерство.

Отразена е ролята на обществените съвети, които успешно имат ролята на обществен коректив и по-добри функции от предишните родителски тройки и комитети. Отразена е ролята и на училищните настоятелства, които продължават своята дейност за подпомагане на училищата.

Разширяването на достъпа чрез прием от I клас е оценено като положително явление от 16 отговорили, което представлява преобладаващия брой, като към един отговор има допълнителна забележка „Само за някои специалности“. Вероятно това са директори на училища в които вече има прием от първи клас в сферата на музикалното изкуство, танца и изобразителното изкуство. Отговори „не“ са получени от петима директори, двама са отговорили „не зная“. Този вид отговори вероятно са получени от

директори на училища, които за момента обхващат само гимназиален етап и те самите нямат наблюдения, а от друга страна считат, че този въпрос не се отнася до тях.

Устойчива тенденция се наблюдава при отговора на въпроса за разширяването на достъпа чрез прием по нови специалности. Той е оценен като положително явление от 19 отговорили, което е една значителна част. Има една забележка „При внимателно следене на процеса“. Поначало откриването на нови специалности, разнообразяването на гамата от предложения, но в рамките на самите училища, се счита за положително явление и качество на добрия директор.

На въпроса за разширяване на достъпа чрез откриване на нови училища по изкуствата отговорът е в голямата си част категоричен. Само четирима от отговорилите считат откриването на нови училища по изкуствата за положително явление, трима са посочили, че не могат да преценят, а една значителна част – 16 отговорили считат евентуалното откриване на ново училище по изкуствата за явление, което не е положително. Сред опасенията са, че това може да доведе до отлив в съществуващите училища, от друга страна, да се открие, а да няма достатъчно кандидати. Описан е също така коментар, че училищата са достатъчно на брой, като сега е по-важно съществуващите да се подкрепят и запазят, а не да се откриват нови. По отношение на откриването на ново училище директорите, попълнили анкетата, имат предвид идеите за откриване на ново училище по изкуствата в Кюстендил, които за момента са спрени. По време на дискусиите, свързани с тази идея, те изразиха опасение, че може да няма достатъчно ученици, да се отрази на приема при тях, че Кюстендил е близо до София, че при тях постъпват сега ученици от този град и т.н.

Единадесет от отговорилите са посочили, че не могат да преценят при отговора на въпроса относно разширяването на достъпа на деца с увреждания и представители на уязвимите групи. Има една забележка, че за някои професии и специалности и някои заболявания обучението не е осъществимо, което при определени видове увреждания и определени специалности наистина е невъзможно, а при други би навредило на учениците. Шест от отговорилите са посочили отговор „не“ на същия въпрос. Положителен отговор са дали само пет от отговорилите. Вероятно и тук този вид отговори са породени от липсата на достатъчно лични наблюдения от училища, в които до момента не са се обучавали деца с увреждания и представители на уязвимите групи. Следва да се отбележи също така, че понастоящем нормативната база за прием не дава привилегии на цитираните деца, те кандидатстват и се приемат на общо основание, без да имат предимства и привилегии. Приетите и обучаваните към настоящия момент

ученици със специални образователни потребности се обучават и завършват успешно, като разбира се спазва условието самото обучение да не е противопоказно за учениците.

Дванадесет от отговорилите са жени, шест броя от отговорилите са мъже, има и непосочили пол – 5 броя, което би могло да се прецени като свързано с идеята за запазване на анонимността. Значителна част от отговорилите са над 50 години – само четирима са под 50 годишна възраст, има и шест, които не са посочили своята възраст, но е известно, че и те са над 50 годишна възраст. Всичките участници в анкетата имат висше образование по изкуствата – образователна степен „Магистър” в област на образование „Изкуства” или „Педагогика на обучението по изобразително изкуство”, „Музикална педагогика”. Двама от участниците в анкетата имат степен „доктор”. Девет от участниците в анкетата са директори, които са с музикално образование, 11 са директори с художествено образование. Липсва участник с танцово образование. Участват двама заместник-директори, които са с музикално и художествено образование. Един от директорите е с висше хуманитарно образование, тъй като е начело на училище по културата. Значителна част от участниците – над 90 процента имат педагогическа правоспособност и клас – квалификация с висока степен. Стажът им на различни постове в училищата по изкуствата – учител, заместник-директор и директор е повече от 20 години. Много от тях са се явявали на конкурс за заемане на длъжността „директор” на училище по изкуствата и училище по културата повече от два пъти. Те познават системата на училищата по изкуствата отвътре задълбочено и в значителна степен преценката им е обективна.

Изводите от настоящото проучване са следните: Респондентите считат, че училищата по изкуствата и училищата по културата имат специфики, които ги отличават от останалите училища в страната, като ведомственото подчинение на Министерството на културата допринася за съществуването и съхраняването на тези специфики.

Спецификите на училищата по изкуствата и училищата по културата са считани за ценност, оценена високо от ръководствата на самите училища, от тези, които ги управляват и носят пълната отговорност за това. Високо оценена е и принадлежността им към Министерството на културата, както и творческите успехи на възпитаниците и създавания творчески продукт. Като негативно явление се описват опитите за унификация на системата на предучилищното и училищното образование, които намаляват спецификата на училищата по изкуствата и училищата по културата. При анализа на съществуващите проблеми и пътищата за тяхното решаване, ръководствата на училищата посочват твърде малко проблеми, свързани с оперативното ръководство и

управление вътре в самите училища, а предимно посочват проблемите като идващи отвън и причинени от външни фактори, предимно общовалидни за системата на образованието. По тази причина и решенията се търсят навън, като се посочват и предложения, които се надяват да бъдат възприети и чути. Преобладаващата част от тези проблеми са насочени към Министерството на образованието и науката, като са свързани с обема и вида на документацията, изискванията към учебните планове и седмичните разписания. Съществува група констатации, свързани с физическата среда в училище и проблемите на нейното подобряване, капиталови ремонти, нова техника и инструментариум, модернизация, които от своя страна създават необходимите условия за качествено образование по изкуствата и по културата, наред с квалификацията на кадрите и модерните подходи на преподаване. Тези изводи се наблюдават и в SWAT анализа на образованието в сферата на културата и изкуствата, извършен съвместно с училищата по изкуствата и училищата по културата във връзка със създаването на проект на Стратегия за развитие на културата в Република България.

Глава трета.

Специфични особености на управлението на училищата по изкуствата

Глава трета „Специфични особености на управлението на училищата по изкуствата“ се състои от две части: **3.1. „Специфика на управлението на учебния процес“** и **3.2. „Специфика на управлението на човешките ресурси“**.

3.1. Специфика на управлението на учебния процес

Образователният модел на системата за художествено образование и на училищата по изкуствата е отбелязан като особено сполучлив от Чарлз Ландри в неговия доклад за културната ситуация и културните политики в България. (Ландри, 1997) През изминалите години образованието по изкуствата успява да съхрани своите устойчиви традиции, като ги обогатява и пренася в бъдещето. Ролята на образованието по изкуствата се отчита и в Заключението на Съвета за насърчаване на творческо поколение – развиване на творчеството и новаторския капацитет у децата и младите хора чрез културно изразяване и достъп до културата. (Официален вестник на Европейския съюз 2009/С 301/9)

Обучението по изкуствата и по културата има своите силни и слаби страни, както и предизвикателства, пред които е изправено в днешния свят на глобализация, за да може да пренесе в бъдещето българската традиция и постижения.

Заобикалящото ни богатство от мултикултури и зараждащи се нови сценични визии успява да обедини и центрира образованието, изкуството и културата. Фактът на мисленето и осъзнаването, че богатството от различия в съвременна Европа има нужда от разбиране и толерантност между обществата с техните изкуства и култура, води до необходимостта да се съхрани и развие личността и идентичността на всеки, като изгражда “твореца” у всяка личност, надгражда знанието у него, респективно и на цялото общество. Основната цел е изграждането на едно ново по-адаптивно и по-ефективно взаимодействие между образованието, изкуствата и културата. Намирането на ясно конкретизирани действия за натрупването на знания и умения в обучението на децата и младите хора, които да са реално полезни в техния път на професионално и личностно израстване, е свързано с функционирането на взаимодействаща мрежа, която трябва да продължи по адекватен в реално време подход да подпомага потенциала на младите хора, техните интелектуални възможности, дарби и умения.

Нуждите на културните институти и на днешния ден в сферата на всички изкуства водят до необходимостта от ново осмисляне на ролята на образователните институции в системата на образованието по изкуства и култура. Новият Закон за предучилищното и училищното образование акцентира върху необходимостта от предоставяне на по-голяма самостоятелност на образователните институции. (ЗПУО, 2015) Увеличава се тяхната отговорност за прилагане на съвременни подходи, които да гарантират постигането на висока степен на знания, умения и ключови компетентности, прилагане на иновативни методи и програми за професионална подготовка на специалисти със средно образование в съответствие с пазара на труда, потребностите на културните институти и културните индустрии, чрез разкриване на нови специалности и предоставяне на възможности за обучение на учениците, пряко свързани с използване на компютърни технологии за създаване на стандартен и иновативен културен продукт.

Важен елемент за осъвременяване на учебните планове и програми е акцентирването върху практическото обучение на учащите, свързано с усвояване на новости в професията, както и осигуряване на стаж в реална професионална среда в културни институти и организации. Подготовката на учениците е необходимо да бъде ориентирана към насърчаване на креативността, творчеството и иновациите, към индивидуалното развитие на личността – развитие на лидерски, предприемачески и социални умения. Качественото образование, успешната интеграция на пазара на труда и повишената мобилност на младите хора са от ключово значение за разгръщане на

потенциала на младите хора и постигане на целите на стратегия „Европа 2020“ за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж.

Качественото образование е немислимо без подобряване и осъвременяване на сградния фонд на държавните училища по изкуствата и по културата, материалната им база и техническо обезпечаване. Има необходимост от ремонт, реконструкция и модернизация на материално-техническата база за постигане на устойчивост, достъпна среда и подобряване на социалната инфраструктура в регионите с финансиране по оперативна програма „Регионално развитие“ – „Региони в растеж“ и други национални програми.

Училищата по изкуствата и по културата имат своя специфика и се отличават от останалите училища още от момента на своето създаване и възникване. Те от една страна са част от образователната система в страната, тъй като в противен случай няма да са училища и да дават степен на образование, но от друга страна за тях са обособена част от образователната система, като не случайно ги определят като „система на училищата по изкуствата и училищата по културата“. Сред тях самите битува убеждението, че са специфични и дори уникални, единствени в света, различни от всички други училища, което дори води до отричане на съществуването на сродни училища в други държави. Сред тях и до момента продължава да битува страха да не се изгуби съществуващата специфика, но и стремежа да бъдат като всички останали училища и да имат същите права и възможности при дипломиране, същия достъп на завършилите ученици до висше образование, както и да не са по-долу и зад другите, а над тях. Съществува също така стремеж при училищата по изкуствата за разграничаване от институциите в системата на неформалното образование – школи по изкуствата, читалища, курсове, като се подчертава професионалния характер на подготовката в училищата по изкуствата, за разлика от останалите обучителни дейности за любители. Съществува ясен стремеж също така при училищата по изкуствата за разграничаване от сходни училища в системата на предучилищното и училищното образование – общински училища с разширено и профилирано обучение в сферата на изкуствата, професионални гимназии със сродни професии и други.

Развитието на българската култура е немислимо без укрепването и подкрепата на образованието по изкуства и култура. Образователните институции – средните училища по изкуствата подготвят бъдещите творци, които създават българско изкуство, но също така и млади хора, които ръководят културните институти и творческите

индустрии, работят с младото поколение като педагози и предават своето майсторство в бъдещето.

Училищата по изкуствата са разположени сравнително равномерно на територията на страната, като са в големите културни центрове и в райони със стари традиции в областта на изкуствата. В училищата по изкуствата се обучават ученици в областта на музиката, танца, театъра, изящните и приложните изкуства, дизайна, аудио-визуалните изкуства и техники, производството на медийни продукти, библиотечно-информационните науки и художествените занаяти. В училищата по културата обучението по древни и съвременни езици е обединено с изучаването на античната, средновековната и ренесансовата култура и изкуство, както и със специализирана подготовка по изкуства и история в основната степен на образование. Особено сполучлив е моделът на националното училище по изкуствата, съдържащ съчетание на обучение по различни изкуства в едно и също училище, стартирал първо във Варна, а след това получил разпространение в повечето училища по изкуствата в страната.

Мрежата от училища по изкуствата и по културата осигурява равен достъп на всички деца с изявени дарби. Обучението за учениците е равнопоставено и безплатно, което е значим социален фактор, особено в малките населени места. В много от тях училището по изкуствата се явява и основен работодател, разкриващ значителен брой работни места за педагогически и непедагогически персонал.

Училищата по изкуствата и училищата по културата се финансират чрез Министерството на културата на принципа на делегирания бюджет, като финансирането следва ученика. Прилагането на делегирания бюджет вече повече от 10 години дава своя принос, сред който наличие на гарантирани средства, с които училището разполага, специализиран по-висок единен разходен стандарт, гарантиран минимум за условно-постоянни разходи, свобода на директора да разполага със средствата, но и обвързаност на бюджета с количеството – с броя на учениците. Все повече място при обучението следва да получи качественият показател – качество на предоставеното образование, постигнати резултати, степен на удовлетвореност на ученици и родители, като той намери своята роля и финансово изражение за училището и всички в него. Чрез качествено обучение се изграждат бъдещи граждани, които могат да намерят своята подходяща реализация на пазара на труда, в това число в сферата на творческите индустрии или като самонаети лица със свободни професии. Така се отговаря на потребностите на българската национална култура за подготвяне на

специалисти с професионално образование в сферите на изящните изкуства, музикално-сценичните изкуства, аудио-визуалните изкуства и техники, производство на медийни продукти, дизайна, приложните изкуства и художествени занаяти. Доброто управление на училищата по изкуствата и училищата по културата дава възможност бюджета да се изразходва разумно и по начин, който дава възможност за обезпечаване на учебния процес по задължителните и специализираните учебни дисциплини, наличие на учебни материали за специализираното обучение, поддръжка на подходящи битови условия, текущ, капиталов ремонт, поддръжка и опазване на материалната база – държавна собственост с грижата на добър стопанин. При наличие на добър мениджмънт на училищата, те кандидатстват на конкурсен принцип за финансова подкрепа за ремонтни дейности и оборудване по Националните програми за развитие на образованието на Министерството на образованието и науката и по други проекти и програми.

Доброто, качествено и иновативно обучение по време на учебните часове е предпоставка и възможност за развитие на таланта. За учениците е важно да получат стабилна и сериозна подготовка по общообразователните дисциплини в рамките на общообразователния минимум, както и да получат много сериозна и задълбочена професионална подготовка в рамките на специализираната подготовка по изкуствата. Училищата по изкуствата прилагат цялостната общовалидна нормативна база за системата на училищното и предучилищното образование, като към нея е добавена специфичната нормативна база. Учениците се обучават по специализирани типови учебни планове, които се утвърждават от министъра на образованието и науката, но след съгласуване от министъра на културата.

Обучението на учениците в часовете от специализираната и професионалната подготовка се извършва по специализирани учебни програми, утвърдени от министъра на културата. Те се създават от авторски колективи в училищата, при значителното участие на методическите обединения и художествените съвети, след което се предлагат в Министерството на културата за утвърждаване. Учебните програми са авторски и иновативни. Дипломирането на учениците се извършва по национални изпитни програми, които са утвърдени от министъра на културата, при прилагане на новаторска тестова система. Учениците имат възможност да полагат втори зрелостен изпит по учебен предмет, свързан с изучаваната специалност и професия.

Директорите на училищата по изкуствата в много случаи определят подчинението на училищата като двойно – на Министерството на културата и на

Министерството на образованието. В действителност, училищата по изкуствата са ведомствено, методически и финансово подчинени на Министерството на културата. Това подчинение е особено ясно по отношение на откриване, закриване и преобразуване на училища, назначаване и прекратяване на договорите на директори, определяне на заплати и допълнителни възнаграждения на директори, по отношение на учебни програми и други. Финансирането е чрез бюджета на Министерството на културата, но е по функция „Образование“, като се получава от държавния бюджет по данни, подадени от Министерството на образованието и науката на основание на броя на учениците. Но училищата по изкуствата фактически се подчиняват и изпълняват цялата действаща нормативна база за училищата в страната, тъй като в противен случай не биха били училища и не биха могли да издават документи за завършена степен на образование. Така в действащата нормативна база в страната са описани подробно случаите, в които има изключения от общите правила по отношение на училищата по изкуствата – по отношение на правата им на културни институти, подчинени на Министерството на културата и по отношение на приема, учебните планове и учебните програми.

Директорите на училищата по изкуствата определят ръководството на училището си като ръководство на няколко училища, свързани в едно цяло, поради наличието на задължителна подготовка по общообразователни предмети, специализирана и професионална подготовка, в добавка и занималня при целодневната организация на учебния ден, както и общежитие, а и подготвителна група, което съответства на детска градина. Директорите казват, че това е все едно да управляваш най-малкото две училища – едно общообразователно и едно специализирано, дори могат да се считат за две или три специализирани, в случай, че се изучават няколко изкуства – музика, изобразително изкуство, танц. Тази специфика на управление е свързана не само с конкретния брой и вид учебни часове в седмичните разписания, но и деленето на паралелките на групи по тях, професионалното изучаване на няколко различни вида изкуства, използването на специализирани зали, кабинети и ателиета в сградите на училищата по изкуствата, използването на корепетиция и живи модели. При обучението по музика съществува още една специфика – наличието на индивидуална подготовка на всеки един ученик сам с преподавател, а в много случаи – и с корепетитор.

Директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата се подпомагат в много случаи от дирекционни съвети, художествени съвети и методически обединения.

Наличието на специфични органи на управление – дирекционни съвети, методически обединения по изкуства и художествени съвети е сред спецификите на управлението на училищата по изкуствата. Те са помощни органи към ръководствата на училищата по изкуствата с консултативни функции, свързани с методически и художествено-творчески въпроси, определяне на концертна дейност, пленери, учебни програми и др. Те са важно звено при управлението на персонала и свеждането на важните въпроси до всеки един човек. Специфично е и провеждането на конферанси в края на всеки срок и след учебно-творческата практика в художествените специалности, както и на прослушвания на учениците в музикалните училища. Всички тези специфични елементи в управлението на училищата по изкуствата дават своят принос през годините, тяхната иновативност е оценена подобаващо, като има вероятност част от тях да се въведат също така за останалата част от системата на предучилищното и училищното образование.

Един от важните въпроси при управлението е не само делегирането на права, но и възлагането на задачи. По длъжностна характеристика всеки учител, а и представител на непедagogическия персонал изпълнява и други допълнителни задачи, възложени от директора на училището. Важен елемент е умението да се разпределя работата и да се възлагат задачи, а не директорът да се нагърбва с всички дейности, дори рутинните. При възлагането съществува проблеми при контрола, а и след извършването на работата – при обединяването и реализацията на резултата.

Художествено-творческата дейност е неразривно свързана с образователните цели и задачи на средните училища по изкуствата. В тях функционират различни художествено-творчески състави – оркестри, хорове, ансамбли, осъществяват се концерти, спектакли, изложби.

В подкрепа на деца и ученици с изявени дарби от държавните и общински училища в страната, които са класирани на първо, второ или трето място на авторитетни национални или международни конкурси Министерския съвет ежегодно приема Програма от мерки за тяхното стимулиране чрез едногодишни стипендии и еднократно финансово подпомагане за участие в майсторски класове, курсове и пленери. Годишно повече от 200 талантиливи ученици от държавните средни училища по изкуствата получават стипендии и еднократно финансово подпомагане от

Министерството на културата. Стипендии и еднократно финансово подпомагане се отпускат на ученици, класирани на първо, второ или трето място на национални или международни конкурси, включени в Програмата на мерките за закрила на деца с изявени дарби. Самите конкурси са в сферата на музиката, танца, театъра и изобразителното изкуство, като се организират от училищата по изкуствата, читалища, неправителствени организации в страната.

Учениците получават и стипендии, както всички ученици в страната, определени със Постановление на Министерския съвет (ПМС № 1...,2019), което предвижда стипендии за отличен успех, за ученици с нисък доход и с увреждания, стипендии за защитени професии и при дуално образование, както и за деца с изявени дарби. Нормативно съществува възможност за въвеждане на дуално образование, което би било подходящо особено за специалности, свързани с художествените занаяти, като лютиерство и каменоделство, както и за пряка връзка с бъдещите работодатели, но до момента то не е въведено. Съществува нормативна възможност за валидиране на умения, получени от гражданите при неформалното обучение, но за момента то също така не е провеждано.

Наличието на стипендии, а в редица градове и общезития, също дава своя принос за развитието на дарбите на учениците. В училищата се доставят закуски за учениците до IV клас, организира също така столово хранене, занимални – целодневна организация на учебния процес за учениците до VII клас, както и други дейности, които подобряват бита и живота на учениците в тях.

При добро управление, училищата имат ролята на продуцентски центрове, а директорите им са истински арт-мениджъри, които изпълняват ръководните и управленски функции – да планират, възлагат и ръководят процесите, да контролират, да обединяват и вдъхновяват екипа, с който работят. Те организират самите национални и международни конкурси, на които се явяват учениците от съответното училище, от останалите училища в страната и от чужбина, организират фестивали, концерти, изложби, академии по изкуства, майсторски класове и пленери.

Добрият директор съумява да популяризира по подходящ начин своето училище и план-приема в него, да информира кандидатите и техните родители, да организира консултации, дни на отворените врати, пробни изпити по начин, който допринася за насочването и приемането на най-успешните кандидати, което след това дава възможност за развитие на техните дарби. От значение е културата на управление и функциониране на училището, визия, запазена марка, облик, култура на поведение и

възпитание на учениците и учителите, кадрова политика и мотивация. От значение е и въведената нова система за вътрешно оценяване на качеството, вече не само препоръчителна, но нормативно обвързана, функционираща в училищата по изкуствата повече от пет години и даваща своите измерими резултати. При проведените оценявания се констатира повишаване на качеството на предлаганото образование, въз основа на анкети за удовлетвореност на родители и ученици. Подобни са и констатациите от първите проверки на Националния инспекторат в училищата по изкуствата. Високо се оценява е наличното възпитание, съчетано с малкото на брой ученици. Родителите споделят, че в тези училища всички се познават и се прилага индивидуален подход към всяко дете, творчески подход, сигурност. Всичко това допринася за качеството на обучение и се цени от родителите. Това също така повишава интереса към училищата и броят на учениците се увеличава.

3.2. Специфика на управлението на човешките ресурси

За щастие и въпреки съществуващите опасения, действащата в момента нормативна база запазва спецификата на училищата по изкуствата и училищата по културата. Тази специфика е потвърдена и продължава да съществува в Закона за закрила и развитие на културата. (ЗЗРК, 1999) Те имат статут на културен институт и се намират под прякото управление и методическо ръководство от министъра на културата, което е отразено в чл. 13. Директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата се назначават от министъра на културата. Те се избират с конкурс за срок от 4 години, съгласно чл. 5, ал. 3 от Закона за закрила и развитие на културата. Конкурсът се обявява и провежда по смисъла на чл. 89 – 96 от Кодекса на труда. (Кодекс на труда, 1986) За директорите на училищата по изкуствата има специфични изисквания за учителски трудов стаж – пет години и за висши образование в сферата на изкуствата.

С учениците в училищата по изкуствата работят с изключително висок професионализъм по специализираните учебни дисциплини преподаватели, които също така се подбират на конкурсен принцип, като това е посочено в изискванията за заемане на длъжността. Кадровата политика се изпълнява от директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата. При проучване е констатирано, че в сравнително малка степен се провежда конкурс по смисъла на Кодекса на труда, а сложната, съществувала с година тристепенна конкурсна процедура – писмен изпит, устен и практически изпит, изнасяне на урок и събеседване, е заместена в 99 % от училищата по изкуствата от процедура по подбор по документи и събеседване.

Продължава прилагането на конкурсно начало за подбор на кандидатите при осигурен равен достъп на всички желаещи ученици да се явят на изпити за проверка на способностите. Но при намаления брой на децата в България се чувства известен спад на броя на кандидатите за някои от училищата по изкуствата, като най-чувствително този проблем се отнася за малките селища. Някои родители желаят да насочат децата си към професии, които им се струват по практични и са с по-добра реализация на пазара на труда в днешния технологичен свят. Част от тях решават децата им да се занимават с изкуство, но не да го избират за свое призвание и професия, а в сферата на любителското творчество. На изпитите се явяват кандидати, които са по-малко от преди, но продължават да са високо мотивирани и подготвени.

В момента при действието на системата на делегираните бюджети във финансирането на училищата водещо начало има количественият показател – броят на учениците. Все повече място следва да получи качественият показател – качество на предоставеното образование, постигнати резултати, степен на удовлетвореност на ученици и родители, като той намери своята роля и финансово изражение за училището и всички в него.

Учениците се приемат в училищата по изкуствата и училищата по културата на конкурсен принцип – изпит за проверка на способностите на основание на Закона за предучилищното и училищното образование, специализирани наредби за прием и учебно-изпитни програми за изпитите за проверка на способностите, утвърдени от министъра на културата. Изпитите се провеждат във всяко училище, което е различно от централизираната система на Министерството на образованието и науката. Това дава възможност в училищата да постъпят наистина мотивирани ученици с предпоставки за изява на дарбата и таланта. В ситуацията на съществуващата в страната демографска криза, интересът към училищата по изкуствата и училищата по културата продължава да бъде активен и да нараства, както и броят на учениците – към момента повече от 9 хиляди, с които работят около 1200 учители. Явлението, което се наблюдава е, че кандидатстват сравнително по-малко кандидати от преди, което намалява конкуренцията на входа, но тези, които кандидатстват и са приети, са високо подготвени и мотивирани, а не случайно попаднали. Новост е приемът още от първи клас и от пети клас за голяма част от специалностите, както и обявен прием по специалности в повече от едно училище, което води до разширяване на обхвата.

Разбира се, светът на училищата по изкуствата и училищата по културата не е свят без трудности и без предизвикателства. Съществуват понякога проблеми със

случаи на лошо управление, попаднали не на своето място слаби ученици, единици преподаватели, които създават проблеми, пораждат недоволство у ученици и родители и рушат добрия имидж на училищата по изкуствата и училищата по културата. За съжаление има случаи, в които делегираният бюджет и принципът „Парите следват ученика“ се прилага твърде едностранчиво. Приемат се ученици с цел да има нужния брой в паралелката и групата, без да се преценяват сериозно качествата им по време на изпита за проверка на способностите. Също така има отделни случаи, при които ученици не се наказват с преместване в друго училище въпреки извършените от тях нарушения, също с цел запазване на броя в паралелката и групата. Но в системата на училищата по изкуствата и училищата по културата това са единични случаи, които не могат да доведат до спадане на качеството на обучение и до общата картина, която за съжаление се наблюдава в масовите училища в страната.

Поради естеството на творческите професии, една малка част от завършили се включват направо от ученическата скамейка на пазара на труда като пряко прилагат наученото в училище. Сравнително малко са професиите, с които може да се заеме щатно място в културен институт със завършено средно образование и получена професионална квалификация. Изключение правят професиите в сферата на танца, при които сценичната изява е приоритет на младостта. А и осигуряването на гарантирана щатна работа след завършване на средно образование и комисиите за разпределение и дори изпращане на работа в други градове са останали в миналото.

След своето дипломиране, една значителна част от учениците от училищата по изкуствата и училищата по културата продължава своето образование във висши училища по изкуствата, друга в университети в страната и в чужбина. Значителна част от завършилите и получили висше образование работят в културните институти. Има и работещи в сферата на културните индустрии и новите медии, в културния туризъм, в това число и като самонаети лица, които имат възможност да имат свой собствен бизнес и място на пазара на труда. Те се реализират като творци на художествения процес, имат значителни успехи и създават днешния ден на българската култура и прославят страната ни по света.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Училищата по изкуствата имат своята специфика, която ги отличава сред образователната система в България, свързана основно с учебните планове и програми, системата на прием на ученици и подбора на персонала. Спецификата на училищата по изкуствата води до специфика в тяхното управление, което при сполучлив избор на

директор и добър мениджмънт допринася за отлични резултати и постигането на целта – качествено образование на ученици и подготовка на кадри за системата на културните институти в страната.

Изследването доказва, че съществува специфика при управлението на този вид училища, както и че тази специфика има ползотворен принос за подготовката на учениците и бъдещото им развитие и реализиране на пазара на труда. Отражена е тенденцията, която се наблюдава понастоящем за унификация между различните училища в страната и отпадането на част от съществуващите специфики, като се анализира подробно кои специфики продължават да съществуват.

Извършен е преглед на публикациите по темата в България и част от европейските публикации, конкретно свързани с българските училища по изкуствата, без тези, посветени на школи, клубове и други извънкласни и извънучилищни форми на обучение. Подробно са разгледани законодателни норми, свързани с образованието по изкуствата и промените им през годините, наличието на различия в тях спрямо останалите училища и конкретна специфика. Актуалната нормативна база днес е разгледана към момента на приемане на Закона за предучилищното и училищното образование, (ЗПУО, 2015) както и към момента на приемането на действащите понастоящем негови подзаконови актове – държавни образователни стандарти – наредби.

Разгледано е мястото на училищата по изкуствата в системата на образованието в България. Представени са съществуващи добри практики. Разгледан е въпросът защо са към Министерството на културата, от полза ли е за тях или не. Доказва се, че училищата по изкуствата имат специфично функциониране, което се управлява също така специфично – учебни планове, учебни програми, финансиране, конкурсно начало, прием – проверка на способностите, завършване, обусловени законово в миналото, сега и в бъдещето.

Научно-практическото приложение и ползата от изследването са свързани с възможността това, което е ценно и приносно да бъде описано и опознато, за да може да се приложи в последствие и в други видове училища като добра практика и да повлияе на управлението на образованието в страната. Обобщаването и събирането на едно място на данни от миналото и настоящето дават възможност за тяхното систематизиране, опознаване и използване. Данните за историята на училищата по изкуствата, за тяхното откриване, преобразуване и преименуване през годините, както и данните за вече закрити полувисши училища, имат практическо приложение и вече се

ползват от Министерството на културата и Министерството на образованието и науката.

Изучаването на спецификата на управлението дава възможност тази специфика да бъде изяснена, да се открият разликите и те да се използват при самото управление с цел неговото подобряване. Изучаването дава възможност да се разсеят митовете и предразсъдъците, натрупани с годините, от „всичко е уникално и специфично” до „всичко вече е еднакво и спецификата е изгубена”, като се борави с точни данни, факти и нормативни документи. Данните за спецификата на управлението на училищата по изкуствата могат да бъдат от полза при последващи изменения на нормативната база, както и при водене на преговори с различни организации, например със синдикатите в процеса на колективното трудово договаряне. Резултатите и анализите от изследването могат да бъдат полезни при взимането на решения в Министерството на културата, както и за подготовката на бъдещи кандидати за заемане на длъжността „директор” на училище по изкуствата и училище по културата.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ

- Доказва се, че училищата по изкуствата имат специфика, която ги отличава от останалите училища. Спецификата на функциониране води и до специфика при управлението.
- Доказва се, че спецификата на функциониране и управление на училищата по изкуствата води до положителни резултати при подготовката на учениците и при реализацията им на пазара на труда.
- Изяснява се фактическата ситуация със спецификата на училищата по изкуствата на фона на съществуващия стремеж към унификация в образованието.
- Представените анализи и добри практики могат да се използват за анализи и стратегии, които да се използват при управлението на образованието в страната.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Година на публикуване	Библиографска справка
<i>Базайтова 2010</i>	Образованието по изкуствата в България – реалност и перспективи в светлината на най-новите европейски и международни документи. В: Многообразие в единството, 2. Научно издание на Съюза на учените в България, София, 2010, ISSN 1314-0825, с. 242-247.
<i>Базайтова 2016</i>	Доброто и иновативно управление на училищата по изкуствата – предпоставка за развитието на дарбите на учениците. В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Педагогически факултет. Том XX D. Педагогически факултет. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2016, ISSN/ISBN 1314-6769, с. 754-758.
<i>Базайтова 2017</i>	Училищата по изкуствата и по културата през погледа на другите. В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Педагогически факултет. Том XXI D. Педагогически факултет. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2017, ISSN/ISBN 1314-6769, с. 574-582.
<i>Bazaytova 2018</i>	BULGARIAN SCHOOLS OF ARTS AND CULTURE – A STORY OF SUCCESS, In: International Yearbook for Research in Arts Education, Volume 5 (2017), Waxmann, 2018, , ISBN 978-3-8309-3797-5, 255-257.
<i>Базайтова 2018</i>	Образованието по изкуствата в България – реалност и перспективи в светлината на най-новите европейски документи. В: Материали VII Международного семинару з болгарскої мови, літератури, культури та історії, 25-26 травнь 2018 року. Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ, Україна, 2018, ISBN 978-966-7828-57-8, с. 70-78.

<i>Базайтова 2018</i>	Училищата по изкуствата и по културата и нормативните документи. В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Педагогически факултет. Том XXII D. Педагогически факултет. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2018, ISSN/ISBN 1314-6769, 619-625. Публикувано и в: SocioBrains. International scientific refereed online journal with impact factor. ISSUE 51, November 2018, ISSN: 2367-5721, с. 416-421.
<i>Базайтова 2019</i>	Настоящото и бъдещето на училищата по изкуствата. В: Сборник с доклади. Форум художествено образование и култура, Етнографски музей на открито „Етър“, 16 ноември 2018 г. АЛОС, 2019, с. 4-8.
<i>Базайтова 2019</i>	Специфика на управлението на училищата по изкуствата - резултати от анкетно проучване. В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Педагогически факултет. Том XXIII D. Педагогически факултет. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2019, ISSN/ISBN 1314-6769, с. 823-830.
<i>Базайтова 2020</i>	Специфика на управлението на човешките ресурси в училищата по изкуствата – конкурсното начало при директори, учители и ученици. В: Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Педагогически факултет. Том XXIV D. Педагогически факултет. Шумен: „Фабер“, Велико Търново, 2020, ISSN/ISBN 1314-6769.